

Dr. KÓS KÁROLY

NÉPI FÖLDMŰVELÉS A MEZŐSÉGEN

Míg az Erdélyt körülvevő hegyvidék népi földművelése olyan kutatókra talált, mint – nevük betűrendjében – Lucia Apolzan, Valer Butură, Sabin Opreanu, Tarisznyás Márton, Romulus Vuia vagy Romulus Vulcănescu,¹ az Erdélyi-medence régi földművelését alig tanulmányozták. A népi földművelés összefoglaló tárgyalására tett eddigi román (Tudor Pamfile, újabban Ion Vlăduțiu és Valer Butură), magyar (Györffy István, Balassa Iván) vagy szász (Dorner Béla) kísérletei² különös módon épp „Erdély grenáriuma”, a Mezőség földművelésének ismertetését nélkülözik. Ugyanígy például a múlt századi megye- vagy vidékmonográfiák, leírások – gondolunk itt a Mezőséget is érintő Hodor Károly, Orbán Balázs, Kozma Ferenc vagy Kádár József műveire – egyes adatoktól eltekintve, meg sem kísérelték a mezőségi népi földművelés valamiféle jellemzését, még kevésbé tárgyalását.

Magam úgy véelve, hogy akár a népi életmód és műveltség egészének, akár egyes részeinek megértése aligha lehetséges a népetet alapvetően meghatározó fő foglalkozás ismerete nélkül, bármerre járva, bármi volt is kutatási témám, fontosnak tartottam a helyi népi mezőgazdálkodásról is tájékozódni. Így történt ez a 40-es és 50-es években elég gyakori mezőségi gyűjtőutaim során is. A „Mezőség kapujá”-ban, Györgyfalván a helyi termékek kolozsvári árusításának tanulmányozása felől jutottam el – szükségképpen – a hagyományos földműveléssel való ismerkedésig; Széken a régi községi élet vizsgálata feltételezte az itteni mezőgazdálkodásban való tájékozódásomat is; Mezőköbölkúton egyes népszokások változásának megértése tette szükségessé a helyi mezőgazdálkodás alakulásának rekonstruálását; a Katonán és környékén végzett tájékozódó gyűjtésemet követően, e falvak néprajzi monográfiája elkészítését célzó közös kutatás szervezését kezdeményezve, magamra vállaltam az alapvető fontosságúnak tartott földművelés tanulmányozását is. Első katonai kutatótáborunk (1951) munkájának megtorpanását némileg azzal enyhítettem, hogy az Erdélyi Néprajzi Múzeum hiányos földművelési gyűjteményét itteni tárgybeszerzéssel egészítettem ki.

Mindezek után a népi mezőgazdálkodásról készült mezőségi följegyzéseim feldolgozására, így a Katona környéki belső-mezőségire is csupán most, évtizedek múltán kerül sor.

A Mezőség földműves lakosai (a sokáig városi kiváltságú Szék és Kolozs polgár-földészei kivételével) 1848-as felszabadulásukig románok és magyarok egyaránt jobbágyok és kis részben olyan zsellérek voltak, akik termény- és munkaszolgáltatással tartoztak földesuraiknak. Így a jobbágyság utolsó száz esztendejében a jobbágycsalád tartozott az 1 forint *füstpénzen* kívül mezei termése (gabonafélék) és többnyire még méhe, majorsága stb. után is *dézmmával* (tized), valamint hetente kétnapi *tenyeres* vagy egynapi *igásrobot*tal (úrdóga) szolgálni. Toldalagi László földesúr 1787–1792-ben vezetett robot-jegyzőkönyve szerint Mezőmáján

a robotot elsősorban kaszálásra, szénagyűjtésre, szántásra és trágyahordásra vette igénybe, míg az év más heteiben az ingyen napszámokat hordásra, fuvarozásra, erdő-, szőlő- és kendermunkára, gyorspostára fordította. Az aratást és cséplést már jórészt fogadott részesekkel végeztette, hogy gyorsabban menjen, de a szőlőbeli kényesebb munkákat sem robotosok végezték.³

A földműves mezei munka a kapás növények (kukorica és köztesei) meghonosodása előtt a szalmás gabonafélék termesztésével és begyűjtésével kapcsolatos feladatok sorozata: trágyahordás és -szétteregetés, szántás, vetés, boronálás, gyomlálás, majd aratás, gabonahordás, asztagolás, végül a cséplés, szórás, tárolás. Ezek közül az az időhöz kötött, nagyobb készüléket igénylő és alapvető munka, amelyhez épp ezért sokféle szokás és hiedelem is társult, a szántás, vetés és aratás volt. A trágyázás, boronálás, gyomlálás nem mindig szükséges és nem is pontos időhöz kötött; hasonlóképpen a (kézi) cséplés; ezt gyakran részesek végezték. Az erdő-, bozót- vagy tövisirtás legelők, az árkolás meg inkább kaszáló rétek nyeresével és karbantartásával kapcsolatos alkalmi, együttes munkának számított. A kaszálás, szénamunka, szénahordás is az állattartást szolgálta, a kapálás azonban a kukoricának és közteseinek szántóföldi termesztése óta egyik legjelentősebb földműves munka lett.

A legfontosabb munkák idejekorán való elvégzése, ha nem telt elegendő munkaerő a családból, több család összeállítását, az ifjúság felkérését vagy idegenből fogadottak munkáját tette szükségessé. Így alakultak ki a társas és részes munkák különböző formái; mint például az egy-egy igavonót tartó családok *cimborálása*, a *kölcsönben* végzett kaszálás és kapálás, a *kalákában* való aratás és kukoricahántás, valamint a *résziben* való kapáltatás, arattatás, csépelteles.

A részes munkavállalók fizetsége nyilvánvalóan a gabona – a termés – valahányada volt. De ez volt a mezősegi földművesek rendszeres fizetőeszköze egyebekben is: gabonában fizették papjukat, tanítójukat, a csorda- és határpásztorokat; ebben alkudtak meg az építőmesterrel; gabonáért vásárolták a Mezőségen faluzó népi iparosok termékeit (eszközöket, edényeket); a gazdák a rászorulóknak előlegben adott gabonával biztosították a napszámosokat a következő évi legfontosabb munkákhoz. A legutóbbi évtizedekig érvényben volt minden hagyományos szolgálatnak, munkának, terméknek az idők során kialakult egyezményes gabonaértéke, ára.

A mezősegi falvak népének munkájában, életében és gondolkodásában nagy változás állt be a jobbágyfelszabadítást követően, különösen az egy-két emberöltő múlva mindenfelé bekövetkezett tagosítás és a többnyire ezzel járó úgynevezett arányosítás révén. Míg a szétszórt családi szántókat és kaszálókat összevonó tagosítás a parasztság helyeslésével is találkozott, a nagyobb birtokosok által kezdeményezett arányosítást – a korábbi nagy közterületek felosztását a családok közt földbirtokaik arányában – a parasztság széles rétegei ellenszenvvel fogadták, de felső nyomásra legtöbb faluban mégis véghezvitték. Az arányosítás egyrészt megszüntette a falu szegényebb lakóinak végső menedékét, a bárki által használható községi legelőket és erdőket, másrészt még hangsúlyozottabbá tette az úri nagybirtokok és a kis parasztbirtokok, valamint a parasztság

földtulajdonon alapuló rétegződését: a *nagygazda*, *közepes gazda* és *szegény ember* közti különbséget. A tagosítással kialakított önálló családi birtokokon folyó ún. szabadgazdálkodás – a korábbi községi irányítással és ellenőrzéssel szemben – érvényesülési lehetőséget biztosított ugyan a nagyobb szorgalomnak, tudásnak és kezdeményező készségnek, de a nagyobb tőke kihasználásának és mindenféle spekulációnak is, ami hovatovább a szegényebbek munkaerejének fokozott kihasználásához és kis javaikból való kiforgatásához vezethetett.⁴

A földművelés sajátos belterjes ága a Mezőségen is a kendertermesztés, és számos településen az ugyancsak nagymúltú gyümölcs-, szőlő- és veteménytermesztés volt. Különösen a vidék peremén fekvő városközeleli, valamint a vásáros helységekben alakultak ki ez utóbbi termelési ágak; mindez egyrészt a városon, illetve vásárokon való értékesítés lehetőségének, másrészt e települések polgárosuló igényeinek tulajdonítható, de feltétlenül szerepe lehetett a városi kertészet, illetve a helybeli urasági gyümölcsészet, szőlészet és konyhakertészet példájának is.

Kétségtelen, hogy Erdély ősi jeles éléstára, a Mezőség hagyományos népi földművelésének átfogó ismertetésére itt már csak terjedelmi okok miatt sem gondolhatunk. Viszont úgy vélem, hogy a több ponton végzett és a témakör egészére kiterjedő följegyzéseimből kiemelve a belső-mezősségi – katonai és környékbeli – adatgyűjtésemnek a szűkebb értelemben vett (szántóföldi) földművelésre vonatkozó adatokat, már ezáltal is némi fogalmat alkothatunk az egész vidék nagymúltú alapfoglalkozásának sajátos gyakorlatáról és ismereteiről.

A szántóterület alakulása

A Mezőség belső falvai is a tengerszint feletti 350–500 m magasság közt váltakozó dombos vidék mérsékelt emelkedésű oldalain, a vizes völgyek, teknők fölött és a meredek alatt létesültek. A viszonylag enyhe éghajlatú vidékre a gyertyánnal s kevesebb bükkal kevert, jobbára tölgyes ligeterdő-maradványok és az itt-ott vizenyős vagy homokos, de többnyire agyagos, barnás csernozjom (ún. mezősségi feketeföld) a jellemző.

Úgy tűnik, hogy a mezősségi földműves hosszú századokon át a vízmentes domboldalakon hódított magának egyre magasabban ekeföldet, kiirtva onnan az erdőt s feltörve a gyepet. Az így keletkező vízmosásokkal nem bírva, talajkötéssel sem próbálkozva, figyelme utóbb – főleg a múlt század vége felé – a mélyebb fekvésű vizes rétek, tavas mélyületek felé fordult, ahol árkolással, vízlecsapolással szerzett magának újabb kaszálókat, szántókat. Ilyen hódításokról tanúskodnak mind a háttárnevek, mind a szájhagyomány, vagy akár a 40-es években még élt öregek gyermekkori emlékei.

A mostani szántóterületek olyan dülőnevei, mint a mezőköbölkúti *Bokron* ~ *Hinşuri*, *Új föld* ~ *Iifed'*, a gyekői *Kopacsel* ~ *Copăcel*, *Kecskehát* ~ *Chişchehat*, *Kőrési hegy* ~ *D'ealu Chioriş*, vagy a katonai *Borzás* ~ *Borzaş*, *Kőrís* ~ *Chioriş*, *Szocs* ~ *Soci* stb. az egykori erdők, bozótosok bizonyítékai. A katonai *Pergerés* ~ *Părgăreşti* kaszáló és szántó

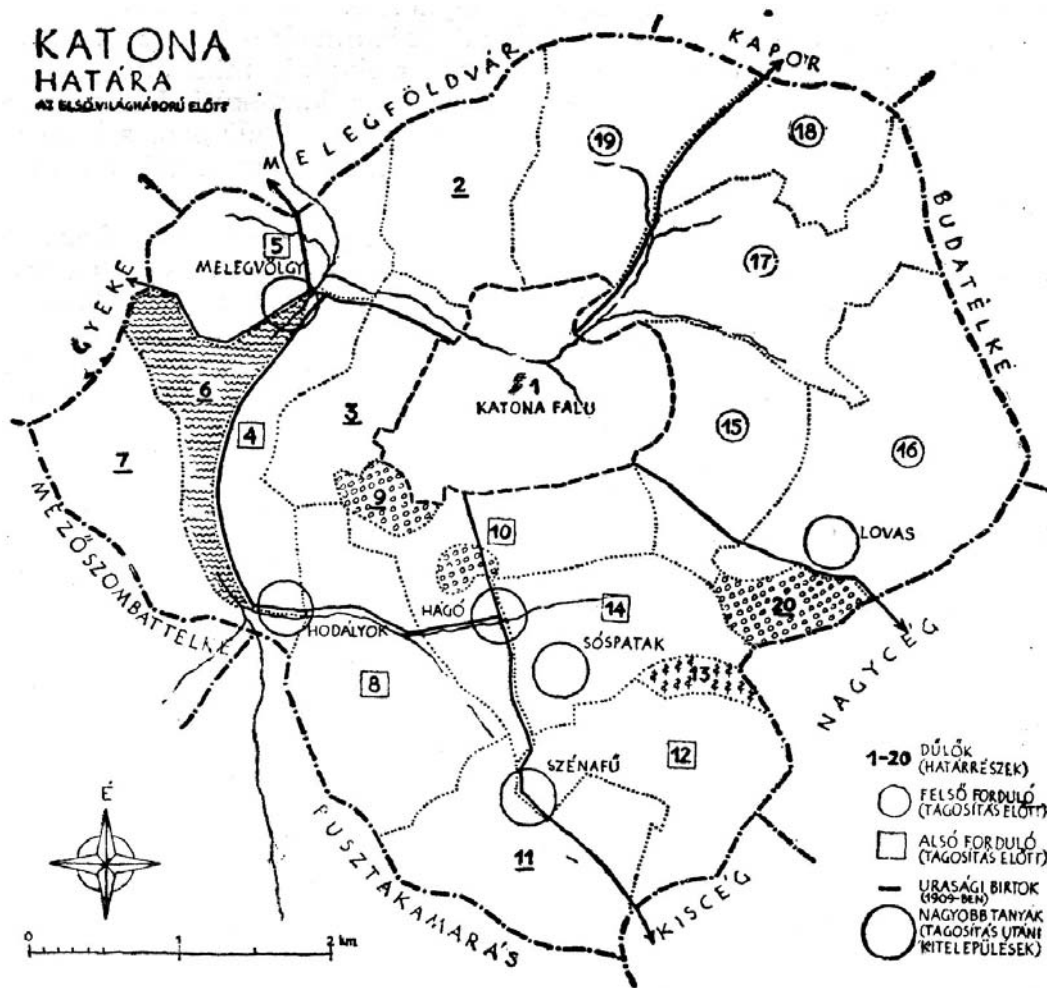
neve arra utalhat, hogy ezt a helyet az egykori erdőből égetéssel nyerték. A gyekei *Szénafű* ~ *Fînaț* vagy a katonai *Szénafüvek* ~ *Fînațe* nevű helyek századunkra ugyancsak szántóföldekké alakultak, mint ahogy a katonai *Hodáj* ~ *Hodaie*, *Nyomás* ~ *Imaș* vagy a köbökúti *Lovaskert* ~ *Grăd'ina cailor* nevű egykori legelők közül az elsőt 1890-ben, a másodikat 1948-ban, a harmadikat pedig a századforduló táján törték fel szántóföldnek.

A szájhagyomány szerint Katonán a *Párostyá* ~ *Parost'ea*, *Lovas* ~ *Aluaș*, *Kőrís* ~ *Chioriş* és *Kontinyit* ~ *Cont'in'it* nevű, mintegy 1000 holdat kitevő dűlők szintén mind erdőségek voltak. A Párostyán 1950-ben még láthatók voltak az ősi erdő nyomai: tuskók, gyökerek – a Kontinyitnak pedig még a század elején is volt tűzifát is adó erdeje. Ez utóbbit az 1860-as években véghezvitt tagosítás után alakult közbirtokosság csak fokozatosan termelte ki és alakította legelővé, hol ki-ki szántóföldje árnyában kapott 2–24 *jusst* állatai legeltetésére.

Mikor aztán már csak távoli, meredek, északos hegyoldalakon maradtak apró erdőfoltok, elkövetkezett az állóvizek és mocsarak visszaszorítása a mezőgazdaság számára. „A vögyek, ajjak régen mind vizek s rétek vótak Katonán” – emlékezett vissza gyermekkorára s talán apja, nagyapja szavaira is 1951-ben a 77 éves Nagy József. A katonai *Tó* – *Tău* vize a századforduló táján még a községig, déli vége pedig a pusztakamarási határig és a Szénafűig „jött”; utóbbi maradványa a Szénafűn még 1951-ben is megvolt mint *kenderáztató tó*. Katona és Melegföldvár közt is „valamikor” tó volt; ennek maradványa, egy „tócsa”, még 1900 táján is látható volt. A katonai Tó felső, északkeleti nyúlványa, a *Melegvögy* ~ *Meregveghi* helyén, ennek a századforduló táji kiszáritását követően keletkezett kaszálónak az 1922. évi földreform alkalmával történt felparcellázása révén egy egész kis település jött létre, s a korábbi kaszáló be nem épített része szántókká és kertekké alakult. Egyébként – mint nevük is jelzi – a *Csikosrét* ~ *Mînzărie*⁵ és *Lápos* ~ *Lăpuș* szántó is egykor ilyen vizes hely volt.

A földhasználat alakulása

A földhasználat alakulásának fokozatai – nagy vonásokban – a személyes emlékek, a még korábbi szájhagyomány és az ennél is korábbi időkre visszanyúló régi följegyzések alapján rekonstruálhatók. Még a földközösségre utalhat egy XVIII. sz. eleji összeírás némely adata Katonáról. Ebben mindenekelőtt föltűnik, hogy a felsorolt földek nincsenek fordulókba sorolva. Ugyanakkor a határban a távolabbi helyekből való szabad foglalásra mutathat az a megjegyzés, hogy egy földet „az tók mellett [...] Székely András Gyepből szántott fell”. A faluhoz közelebb eső földeken a földközösség legkésőbb fennmaradt formájára, a nyilasosztásra ismerünk abban a megjegyzésben, hogy az egyik szántóföld „alsó [és] felső vicinussa” egyaránt „nyillakra osz[tott] jobbágy földek”. Föltehető, hogy a továbbiakban említett „apró halmok alatt” levő „polgárok széna füve”, valamint a „Sos patak mellett” levő „Sellérek földé” ugyancsak

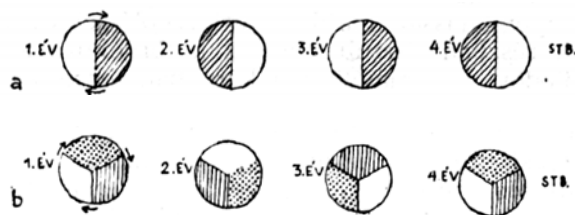

1. Katona határa, vázlat az 1909. évi kataszteri térkép alapján: 1. Belsőség, Vatra satului; 2. Kontinyit, Contin'itu; 3. Falu megett, Dosu după sat; 4. Tó verőfény, Fața tăului; 5. Melegvölgy, Meregveghi (újabbán Valea Caldă); 6. Tó, Tău; 7. Hodájok, Hodaie; 8. Szocs, Soci; 9. Kiserdő, Pădurea curții; 10. Hágó és Párostya, Hagău și Paroștea; 11. Szénafű, Fînaț domnesc; 12. Szénafüvek, Finațe; 13. Szőlő, Jii; 14. Sospatak, Șușpata; 15. Csorgó, Ciurgău; 16. Lovas, Aluaș; 17. Kőrös, Chioris; 18. Gorgány, Gorganii; 19. Botos, Botășu; 20. Nagverdő, Pădurea mare

az igénylő polgárok (községi szolgálattevők), illetve zsellérek közt évente sorshúzással elosztott nyilas szántóföld volt.⁶

A földközösség eme csökevényes formáit (szabad foglalás, nyilasosztás) a Mária Terézia úrbérrendezési kísérlete idején válthatta fel a szántóföldeknek a parasztok közötti végleges felosztása s ennek kapcsán a nyomásos rendszer bevezetése. Egy XIX. sz. eleji vallatási jegyzőkönyvből kitűnik, hogy egyes zsellérek kaszálói ekkor még *nyilatskák*, de a határ különböző részein levő szántóföldjeik már „váltólag használható szántó földek”, éspedig egy részük a *Felső forduló* (Lovas, Kőrös, Kapri verőfény, Gorgány), más részük az *Alsó forduló* (Szocs, Hágó, Párostya,

Szénafiek) dűlőiben.⁷ Tíz évvel később hasonlóképpen kétfordulós (vetés–nyomás) művelési rendszerre találunk utalást,⁸ azonban nemsokára, a legeltető állattartás rovására, a földművelésnek kedvezőbb hármaskörrel tértek át, mert az 1865–66-ban végrehajtott tagosítás – mint ezt a szájhagyomány fenntartotta – már a hármaskörrel szüntette meg.

2. Vetésforgó (forduló) rendszerek: a) kétfordulós rendszer: egyazon határrészben évente felváltva hol vetés, hol nyomasztás volt; b) hármaskörrel rendszer: a megművelt határ egyazon harmadában évente felváltva hol őszi vetés, hol tavaszi vetés, hol meg nyomasztás volt

A korábbi kétfordulós rendszer értelmében a gazdák szántóföldjei felerészben a Felső fordulóra, felerészben az Alsó fordulóra estek (1. rajz). Így évente felváltva hol az egyik, hol a másik fordulóban lévő szántók voltak művelhetők (itt volt a *vetés*), míg a másik forduló, a *nyomás* közlegelőként *pihent* (2a. rajz). A kétfordulós rendszer idején s föltehetően azelőtt is tavaszbuza, kölest, alakort, árpát és zabot termesztettek.

A későbbi hármaskörrel szerint a gazdák szántói az *őszi*, *tavaszi* és *nyomasztás* fordulók között oszlottak meg; így már kétharmaduk volt mindig művelés (vetés) alatt, és csak egyharmaduk volt nyomasztás, azaz közlegelő (2b. rajz). A hármaskörrel rendszer „működését” az 1951-ben élt legöregebbek (mint pl. a 78 éves Nagy József vagy a 75 éves Pap János) a szüleiktől hallottak alapján beszélték el. Eszerint a gazda a falu szántóterületének azon harmadán levő földjét, amely ez évben *nyomasztás* fordulóra esett, júliusban *megugarolta* (fölszántotta), szeptemberben búzát (ritkán rozsot is) vetett bele. A következő évben a határ eme része tehát *őszi* vagy *búza* forduló volt, s a nyárvégi aratás utántól a következő tavaszig tarlóként „pihent”. Ekkor ugyanez a terület *tavaszi* vagy *török-búza-* (*málé-*)*forduló* lett, mivel tavasszal elsősorban tengerit (*málét*) vetettek a megszántott földbe köztéseivel (burgonya, bab, tök stb.), vagy külön is burgonyát, kevés zabot, alakort, árpát és *tencsejt* (tönköly).

Mivel a Katonától 13 km-re keletre fekvő Mezőköbölkúton csak a XIX. sz. végén bekövetkezett tagosítással szűnt meg a hármaskörrel, itt 1946-ban az idősebbek még közvetlenül emlékeztek rá. A nyomasztást nyáron itt is *megugarolták* (megszántották), szeptemberben *bevetették* búzával vagy őszi árpával, s így a következő évben ez lett az *őszi* forduló. Ezt tavasszal gyomlálták, nyáron learatták, majd a következő tavasszal megszántva bevetették török-búzával, köztesként burgonyát, babot és disznótököt is ültetve. A *tavaszi* fordulóra még zabot és alakort vagy tavaszi árpát is vetettek. (Az alakor és árpa egyaránt volt ke-

nyérgabona, disznó- és majorságeleség.) A közös juhnyájak és a disznónyáj áprilistól főleg a nyomáson, a marhacsorda főleg májustól a községi legelőn tartózkodott, mígnem kaszálás és aratás után a széna- és gabonatarlók szolgáltak közlegelőül. A tél beálltával a jószág a pajtába szorult, ahol rendes almozás és takarítás nélkül, gyenge rázott-, szalma-, kór- és polyva-takarmányon telet ki. A kezdetleges faekével nem lehetett többször és a földet jól *összetörő* szántást végezni, ezért a vetés *gazos* volt. A májusi gyomlálással, majd a kézi csépléssel és szórással a kenyérgabona csak részben tisztult, viszont a törökbúza a kétszeri kapálással itt jól fejlődött, s a máléliszt a korábban termesztett kölesnél jelentősebb szerepet kapott az emberi táplálkozásban.⁹

Míg a kettősforduló a szántóföldeknek még csak hol egyik, hol másik felét hasznosította a földművelés számára, a hármastördülő már a földművelés túlsúlyát képviselte a legeltető állattartással szemben, hiszen a szántóterület kétharmada került vetés alá. A földművelést intenzívebbé is tette a többszöri szántás és a tavaszi forduló javarészen a talajt is javító kapásnövények termesztése. A szántóterület további növekedését s egyben még belterjesebb művelését is eredményezte a XIX. sz. harmadik harmadában a Mezőség falvaiban végrehajtott tagosítás.

A liberális-tökés berendezkedés felé tartó államtól sürgetett tagosítást elsősorban az egykori jobbágyszolgáltatásoktól elesett s így saját gazdálkodásra kényszerült nagybirtokosok kezdeményezték, mert ez az arányosítással összekapcsolva a saját földeknek egyetlen nagy tagban való egyesítésén kívül a nagybirtoknak a korábbi közterületek (erdők, legelők, rétek stb.) rovására további terjeszkedését is elősegítette. A tagosítással járó előkészületek (helyszíni földmérnöki munkálatok) során a paraszt nagygazdák is átlátták, hogy az eddig mindenki által egyforma jogon használt közös területekből szántóföldjeik arányában megnövelt és egy tagban egyesített birtokaikon olyan jövedelmező gazdaságokat rendezhetnek be, amelyek képessé tehetik őket az arányosítással viszonylag meggyengülő szegényebb paraszttársaik földjeinek fokozatos felvásárlására is. Ám végül is mindenki szívesen látta az eddig fordulók, örökségek, házasságok és vásárlások következtében felaprózott és szétszórt földecskéinek egyesítését egyetlen tagban, még ha ez kicsi is volt.

Tagosítás, arányosítás

A tagosítás mindenütt gyökeres változásokhoz vezetett. A korábbi fordulórendszer jó működése érdekében mindenkire kötelező művelési szabályokat, munkarendet, a kötött gazdálkodást felváltotta a saját érdekre néző egyéni szabadgazdálkodás. A szántóföldi művelést az egyetlen családi tagon megkönnyítette a tetszés szerinti munka és az ugyanekkor megjelenő és gyorsan általánossá lett régeni, szebeni vagy marosvásárhelyi készítésű vasfejű váltóeke, a gabonatermesztést pedig külön is a kézi és a lóhajtású *cséplőgép*, majd (századunk elején) a *tüzesgép*, valamint a *szelelőrosta*, 1918 után pedig a *kaszás aratás* általánosodása.

A legelők szűkülésével – amihez a kétfordulós rendszer megszűnése is hozzájárult – a legeltető állattartással szemben előtérbe került a beltérjesebb jászlas tartás természetett takarmányon (pillangósok, kukorica, burgonya, tök, répa stb.). A 30-as évektől a *vetőgép* és *lókapa* alkalmazásával növekszik a kapásnövények területe és hozama. A legeltetéssel kapcsolatos trágyázás (kosarazás) helyett fontosabbá vált az istállótrágya gyűjtése és rendszeres felhasználása a tagon. A családi tag könnyebb művelhetésének érdeke (beleértve az istállótrágya teljesebb hasznosítását is) arra indította azokat a gazdákat, akik a falutól távolabb kapták ki tagjaikat, hogy maguk is oda költözzenek. Így keletkezett a mezőköbölküti *Hegymegett* nevű északi határrészen a tanyásokból egész falunyi település. Mivel istállón csak a jobb tejelő, illetve hústermelő állatokat érdemes tartani, a korábbi fehérmarhát és mangalica disznót újabb fajtákkal váltották fel, noha ezek nagyobb gondozást kívántak.

Köbölkúton a családi birtokokon valamiféle váltógazdálkodás alakult ki: megjelent a pillangós takarmánynövényeket termő *zöldugar*. A tavaszi szántást-vetést – jórészt kapásoknak – ősszel követte az őszi szántás-vetés szalmásgabonának, majd ennek learatása után a *tarlóbuktatás*. A természetett növényekben is nagy lett a változás: 1910 tájától még több lett a kukorica, 1918-tól pedig rendszeressé vált a burgonya- és répatermesztés; mindez a jászlas állattartás érdekében. 1921-től sokan szerződtek cukorrépatermesztésre, majd – az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE-)tanfolyamok és kiadványok hatására – a 30-as években elkezdődik a szójabab és napraforgó nagybani, sőt egyes konyhakerti növények szántóföldi (táblás) termesztése is.

Az arányosítással együttjáró tagosítást követően Katonán is ugyanaz a helyzet állt elő, mint a mezőségi falvak átlagában: a földesúri birtok a falu egész határának jelentős részére kiterjedt. A mintegy 5500 holdas (pontosan 3095 ha-os) határból 1900 táján az egykori Apafi fejedelmi birtokban ülő Habsburg-párti gróf Logotetti családnak 1200, a báró Szentkereszty családnak meg 600 holdas birtoka volt. Utóbbiaktól vásárolta meg a XIX. sz. vége felé a helybeli görög katolikus esperes Moldovan család 500, a helybeli kocsmáros Herzmann család ugyancsak 500 és az uradalmi bérlő Roth család 200 holdas birtokát. A görög katolikus, református és római katolikus egyház közül az elsőnek, a gazdák közül pedig a Voivod Prian, Sándor József és Berian Ștefan családjának volt a század elején 100 holdon felüli birtoka. Más 15 nagygazdának már csak 40–50 holdas, a túlnyomó többségű közepes gazdáknak átlag 5–20 holdas birtoka volt, a jobbára zsellér-utód „szegény embereknek” pedig legfönnebb pár holdnyi saját föld jutott.

Az első, majd a második világháborút követő földreform, illetve földosztás során, a nagybirtokok, majd a 25 hektárnál nagyobb birtokok megszűnése után előálló képlet szerint 1949-ben az 516 családi gazdaságból (92% szántó) 17 gazdaság 10–25 ha, 40 gazdaság 6–10 ha, 115 gazdaság 3–6 ha, 241 gazdaság 1–3 ha és 103 gazdaság 0–1 ha közötti kiterjedésű volt. Ebből kitűnik, hogy az mtsz megalakulása előtt Katona családi gazdaságainak közel fele 1–3 hektáros törpebirtok volt; ezeknek a gazdái éppúgy rá voltak utalva valami mellékkeresetre, mint az 1 hektárnál kevesebb földet bíró 103 szegény család. A maga lábán már

megelő *középparasztnak* a 3–10 ha közötti nagyságú földet bíró 155 gazda minősült, *nagyobb gazdának* (többségében *kuláknak*) pedig a 10 hektárnál nagyobb birtokú 17 gazda.

Annak, hogy a népi szóhasználatban valakinek kijárjon a *jó gazda* (*gazdă bună*) megnevezés, annak a nagyobb birtok mellett a jó gazdálkodás is feltétele volt. Így pl. Katonán mindenki „jó gazdának” tartotta Nagy Józsefet, aki ifjan uradalmi cselédként, majd intézőféleként, később pedig téli gazdasági tanfolyamokat hallgatva és mezőgazdasági kiadványokat olvasva, többek közt üzemszervezési ismeretekre is szert tett, s a jobb gazdálkodás érdekében kiköltözött a *Szénafű* dülő *Hegy* nevű részében levő tagjába.

A Nagy József „kiköltözése” a határba nem volt egyedülálló. A tagosítással a faluhatár különböző pontjain kialakított családi gazdaságokon, különösen akkor, ha ezek távol estek a falutól, tanyák létesítése, majd a végleges kiköltözés a nagyobb határu közép- és dél-mezőségi falvakban általános jelenség lett. Így Katonán is, már a tagosítást követő évtizedekben, de különösen az első világháborút követően, 1949-ig a község lakosságának közel fele (az 516 család közül 251) kirajzott a határ különböző távolabbi pontjaira. E kirajzások közül 1951-ben legnépesebb a 61 szétszórt gazdaságot számláló *Szénafű* (*Fînațe*), ezt követi a *Völgy* (*Vale*) 22, az *Erdő alatt* (*Sub pădure*) 19, a *Hodály* (*Hodaie*) 19, a *Lovas* (*Aluaș*) 16, a *Fejérvöves* (*Spoieli*) 15, a *Felszeg* (*Suseni*) 10, a *Sóspatak* (*Șuspata*) 9, a *Kőris* (*Chioriș*) 8, a *Hágó* (*Hagău*) 6, valamint az *Erdő* (*Pădure*), *Pad* (*Pod*) és *Kapri verőfény* (*Fața Coprului*) 5–5, a *Hegy* (*Deal*), *Botos* (*Botășu*) és *Tó* (*Tău*) 3–3, jobbára szétszórt házzal, de a határ egyéb pontjain még több elszigetelt családi tanya is volt. Külön kell megemlítenünk az előbbiekkal szemben egy főút mentén települt, rendezett falucskának tűnő, 33 portás *Melegvölgy* (*Meregveghi*, újabban *Valea Caldă*) tanyatelepülést. A tó felső (északnyugati) nyúlványának lecsapolásával keletkezett rétből az első világháború után juttatott parcellák igen alkalmas telekhelyeknek bizonyultak.

A tagosításkor a köztulajdonban levő legelők, rétek rovására kiegészített családi birtokokon a szántóterület kiterjesztését elősegítette a régi, nehézkes faekét ekkortájt felváltó könnyű vasfejú váltóeke is. A családi tagokon a szabadgazdálkodással elmaradt a nyomás (feketeugar), mert – amint 1951-ben Katonán visszaemlékeztek – ettől kezdve „mindenki minden földjét bévetette”. A XIX. sz. második felében fellépő általános nagy gabonakereslet a katonaiakat is elsősorban a „jó piacos” búza (1918 előtt az ősszel vagy tavasszal vetett *tavaszbúza*) termesztésére ösztönözte, de – amint említettük – a korábbinál nagyobb fontosságot nyert a kukorica, a burgonya a zab s főleg a lóhere, a lucerna stb., mert ezt a legelők megszűkülése miatt is mindinkább istállón tartott állatok takarmányozása tette szükségessé.

Katona határának az 1860-as években megejtett tagosítása előtti művelési ágak szerinti megoszlására pontos adatok híján csak a kelet-mezőségi 15 falu tagosítás előtti állapotáról készült kimutatás¹⁰ alapján következtethetünk. Eszerint föltehető, hogy a tagosítás előtt Katonán is a határnak legfőbb 56%-át foglalta el a szántóterület, míg a tagosítás után jó négy évtizeddel (1909-ben) már a határ 64%-a (az 5300-ból 3400

hold) volt szántás alatt. Ugyanakkor a tagosítás előtt: a kettős-, majd hármasforduló idején a szántóterület fele, majd harmada – évente felváltva – közlegelő (nyomás) maradt. Katona határa tehát – akárcsak a mezőségi falvak nagy részéé – a tagosítást követően fél-külterjesből közép fokú (középterjes) művelésűvé lépett elő, mint ahogy hasonló minőségi változás állt be az állattartás terén is.

Termesztett növények

A mezőségi parasztgazdaságok legrégebb szántóföldi növényei szalmás gabonafélék voltak: *búza* (*grú;* Triticum Tourn.), továbbá *köles* (*mei;* Panicum milliaceum), *árpa* (*orz;* Hordeum) és *alakor* (*alac;* Triticum monococcum). Régiségükre mutat – egykor általános termesztésük mellett – e gabonafélék magyar, illetve román nevének eredete. A magyar „köles” ugor, a „búza” és „árpa” ótörök, a román „grú”, „mei” és „orz” pedig egyaránt latin eredetű szó. Az ősi „alakor”, illetve a román „alac” esetében – érdekes módon – a magyar és román szótárak kölcsönösen a másik nyelvbéli elnevezésre utalnak, jelezve, hogy a két nép Erdélyben nagyon régtől termesztette.

A búza meg a köles termesztésének nagy múltjára mutatnak az olyan helynevek is, mint a vidék belsejében fekvő régi vásáros hely, *Buza* (*Buza*), vagy a Mezőség körül több más helység neve: délre *Búzásbessenyő* (*Bişineu*), *Búzásbocsárd* (*Bucerdea Grînoasă*), délkeletre *Búzaháza* (*Grúşoru*), északnyugatra meg *Búzamező* (*Buzăş*). A mezőségi *Szépkenyerűszentmárton* első fele is a fő kenyérgabona, a búza termesztésének régi jelentőségére utal. A kölestermesztés egykori fontosságát példázzák az olyan határnevek, mint pl. Mezőcsáváson a *Kölesér*, a Mezőség északi peremén fekvő Kozárváron a *Kölesnyilak* vagy a Mezőségtől nyugatra eső Bodonkúton a *Kölesmező*.¹¹ A búza napjainkig a legfőbb gabona a Mezőségen, de hogy a XVIII. sz. közepe táján még a kölestermesztés is jelentős volt, erre következtetünk egy Szentegyedről 1744-ből, valamint egy Gyekérről 1750-ből származó adatból is.¹² A sovány helyeken is megtermő alakor mezőségi múltjára a XVII. és XVIII. századból Vasasszentgothárdról, Szamosfalváról (a tönkölyel, illetve zabbal együtt) maradt fent említés,¹³ termesztésének XIX. századi folytatásáról pedig – többek közt Peteléről (1806), Felsőzsukról (1835) és Katonáról (1840) van levéltári adatunk.¹⁴ Az árpatermesztés itteni régiségére már az *Árpástó* (*Arpaşteu*, újabban *Braniştea*) helység nevéből is következtethetünk.

A Mezőségen a XVIII. század közepe tájától kezd terjedni a *szerecsenbúza*, *törökbúza* s főleg a *málé* (*mălai*) néven meghonosodó kukorica (*Zea mais*) termesztése. Újabb meghonosodására mutat a nép körében sokáig ingadozó, többféle elnevezés. A „szerecsenbúza” elnevezés a XVIII. sz.-ból írott szövegekben maradt fent,¹⁵ a későbbi forrásokban főleg törökbúzának nevezik. A kukoricát sokáig csak kertekben termesztették,¹⁶ és jobbára csak a XIX. sz.-ban életbe léptetett hármasforduló keretében és ugyan e század utolsó harmadában végbement tagosítások-

kal kapott helyet a határban, mint a tavaszi forduló fő növénye. A Mezőségeen széltében használt „málé” elnevezés a román „mălai” átvétele; ez eredetileg a kölest jelentette, bizonyosságul annak, hogy a kukorica a korábbi köles helyét foglalta el a határban (*máléföld*) és az étkezésben (*máléliszt, málékenyér, tejesmálé*) egyaránt.

A kukoricához hasonlóan ment végbe a múlt század folyamán a burgonya (*Solanum tuberosum*) meghonosodása is. Csakhogy a mezőségi kötöttebb talaj kevésbé kedvezett a burgonyának, s a XVIII–XIX. századforduló táján kifejtett felső (guberniumi) népszerűsítés ellenére, termesztése ugyan általános, de elég jelentéktelen lett. Többféle itteni neve – *pityóka (picioci), baraboj (baraboi), mogyoró* – is késői és nem együtemű elterjedésre mutat.¹⁷ Eleinte ezt is a kertekben, majd a máléföld közteseként termesztették, akárcsak a vele egyidőben megismert *fuszujkát (fasole; Phaseolus vulgaris)*,¹⁸ *tököt (bostan; Cucurbita)* s utóbb még a *répát (sfeclă)*. A *dohány (tutun)* nagybani termesztésében (az állami dohánygyárak számára) a XIX. sz. második felében Mezőpanit és Mezőcsávás járt elől; azóta az egész Mezőségeen elterjedt.

A földműves eszközkészletről

A tagosítást követően a korábbihoz képest tehát nem csupán a szántóterület nőtt meg, hanem ennek művelése is javult. A század végén elterjedt vasfejű váltóeke nemcsak újabb, oldalas helyek megművelését tette teraszosítással lehetővé, hanem könnyebb vontatású is lévén a korábbi faekénél (akár két tehén is „elbirta”), a föld évi többszöri szántását biztosította. Ugyanakkor megfelelő szögállású, hajlású és sima vas kormánylemeze a kifordított barázdát össze is törte: a földet porhanyította. A kapásnövények – kukorica, burgonya, répa, majd a cukorrépa, dohány, napraforgó, szója stb. – termesztésének kiterjesztése a kapálásokkal még fokozta a talajművelés minőségét. Az istállózó állattenyésztés által igényelt pillangós növények – főleg a lucerna – termesztése, valamint az istállótrágya nagyobb mérvű alkalmazása szintén hozzájárult a termőtalaj minőségének javításához, illetve intenzívebb („pihentetés” nélküli) kihasználás mellett is termékenységének fenntartásához.

A művelési rendszer változásai mellett – szabad foglalás, nyilasosztás, két- és háromfordulós művelési kényszer, tagosított családi birtokok szabadgazdálkodása – az egyre termékenyebb földművelésnek fontos feltétele volt a földműves eszközkészlet tökéletesedése.

A hagyományos eszközkészlet egy korai felsorolását őrzi az ugyancsak belső-mezőségi (Katonától alig 10 km-re északnyugatra fekvő) Vasaszentgothárd egyik XVII. században élt jobbágya (Sárkány István) után maradt javak 1676. évi összeírása. A már ekkor is vasalt fa *eke*, fa *eketaliga* és fafogú *borona* mellett említődik még az ekét a taligához kapcsoló bőr *pating*, a taligarúd elé kerülő *sikotyú*, *tésula* és *járom*, továbbá a *gyomlálóvas*, a bizonyára vasalt fa *ásó*, vas *kapa*, *kasza*, mezei víztartó fa *légel*, a szállításhoz fakó *szekér* és *vasalt szekér*, a szekérhez való *ernyő*, *kötőlánc* és *közlánc*, asztagrakó kétágú *vasvilla*, a kézi hadarós csép mellé a *szórolapát*, *fa-* és *bőrrosta*, *véka*, a gabonát s egyebet tároló

kisebb-nagyobb *kas*, *szuszék* és *hordó* stb. A tárolt mezei termények közül említést nyert mindenekelőtt a *búza*, *tavaszbúza*, *zab* és *árpa*, a *lenmag* és *kendermag*.¹⁹

Az előbbieket a XVII. és XVIII. századból további mezőségi földművelésszerek említései egészítik ki. Ilyen például egy 1677-es mezőmadarasi adat az *Eke Tályigáról*, és két évvel később az akkori faekék vas *szerszámainak* úzdiszentpéteri felsorolása, mint amilyen a *csoroszlya*, a *Lapos vas*, a *Gerendely végibe való vas Csap*, a *Gerendelyen vas karika* és az ekét tisztogató *Ösztöke*.²⁰ A Belső-Mezőségen a faeke fa alkatrészei a XVIII. században is a *gerendely*, *szarv*, *ekefő* és *kormánydeszka*. Ugyanakkor említődik az *eketaliga vezérrel* (taligarúddal), a bőr *pating* és a taligát vonó *tézsola sikotyúval*, majd a XIX. sz. elején (1814-ben Buzán) a faeke *Hosszú Lapos és Czimer Vasai*val, *Tésolájával*, *Taligájával* és *Patingjával* együtt.²¹ Figyelemre méltó, hogy *Határbarázdáló ekére* csak a Mezőség pereméről – Bethlen, Felsőzsuk – van adatunk a XVIII. századból.²² Úgy tetszik, hogy a Mezőség belső falvainak fejletlenebb községi élete nem igényelte ezt a közös célú, használatú és tulajdonú szerszámot. Figyelemre méltó, hogy az úzdiszentpéteri urasági majorban a leltározók már 1679-ben *Ganaj hordó Saroglyát* és *Ganaj vonót* találtak; ez az adat az istállótrágyázás nagy múltjára mutat, s föltehetően nemcsak az urasági, hanem a parasztgazdaságokban is.²³

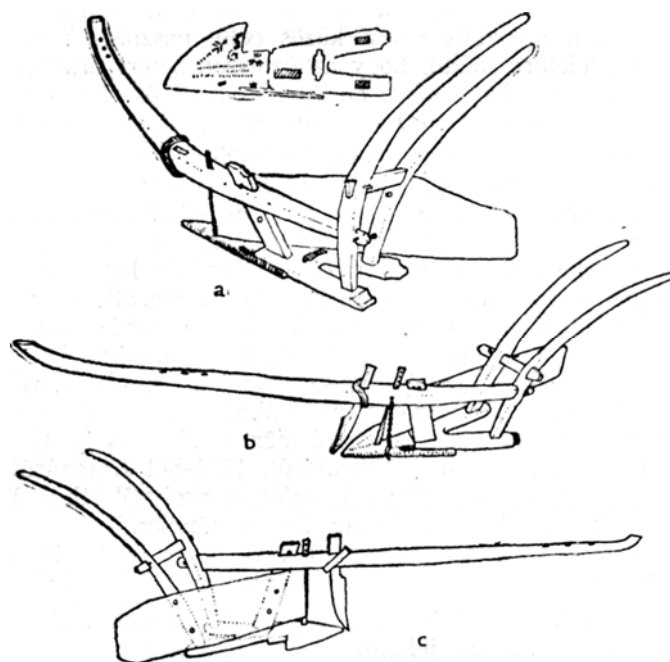
A földműves munkaeszközökről, mindenekelőtt a legfontosabbról, az ekéről, valamint a szekerről szólva nem feledkezhetünk meg ezek mozgóterejéről, az ígásállatról sem. Katonán, akárcsak a Mezőségen mindenfelé a tagosításig, arányosításig, a kiterjedt legelőkre és rétekre alapított nagyméretű szarvasmarhatenyésztés virágzott, s ez a földműveléshez a kiváló igavonó fehér ökröt kínálta. A nehéz munkához – a primitív faekével való gyep- és ugartöréshez – szükséges két pár marha igaerejének biztosítására az elmúlt századokban is általános gyakorlat volt a csak egy-egy pár ökröt vagy tulkot tartó kevésbé módos parasztszámok társulása, *cimborálása* is. Erről már a XVII. és XVIII. századból vannak adataink, így 1635-ből Noszolyról, 1731-ből Katonáról, 1777-ből pedig a vidék északkeleti pereméről, Sajóudvarhelyről stb.²⁴ E levéltári adatokból is kitűnik, hogy a cimborálás románoknál és magyaroknál egyaránt szokásos volt, sőt egymás között is, a közös jobbágysorban élő különböző nemzetiségűek összefogásának szép példjaként.

Az előbb felsorolt régi, házilag vagy falusi mesterek által előállított eszközök megléte általában jellemző volt egészen a múlt század utolsó évtizedeiben bekövetkezett tagosításokig, amikortól e korábbi sokszázados „fakó” eszközöket rendre felváltották a manufakturális vagy épp gyári előállítású, pénzen vásárolt szerszámok. Ilyenek voltak a még fagerendelyű, de már vasfejű eke, a vasásó, a vastengelyű szekér, majd a század végétől terjedő termelékenyebb cséplő- és magtisztító képek, a kukorica egyre nagyobb méretű termesztése miatt pedig még egyéb gyári készítésű szerszámok. Utóbbiak beszerzésére – a szabadgazdálkodással egyre inkább elmélyülő vagyoni differenciálódás közepette – a legmódosabb parasztgazdáknak, többek összefogásának, majd a létesülő falusi gazdáköröknek nyílt lehetőségük.

Katonán, akárcsak más mezőségi falvakban, az első világháborút követően az EMGE kezdeményezte és segítette a magyar földművesek gazdakörökbe szervezkedését, s ezzel drágább gépek, nemesített és új vetőmagvak, műtrágyák és szakkönyvek közös beszerzését.

Szántás, vetés

A szántóvető földműves fő szerszáma, a talajművelő *eke* a múlt század 70-es, 80-as éveiben még az uraságoknak is kizárólag fából készült, némi vasalással (3. rajz).²⁵ Egy gyekéi adatközlő szerint fa váltóekéket is használtak, biztos emléke azonban csak a fa kerülőekének maradt fenn a Mezőségen. Mivel Katonán a két kis erdő urasági volt, a jobbágyoknak faekére való fa sem jutott. Ezért nem lévén faeke-készítő sem,

3. Faekék: a) Zsuk (*hosszú- és címervasa hiányzik*); b) Szék. Részai a jobbra hajló gerendej, *kődök, szarvak, talp, kormánydecka, címervas, hosszúvas a fojtókarikával, laposvas*; c) Magyarpalatka

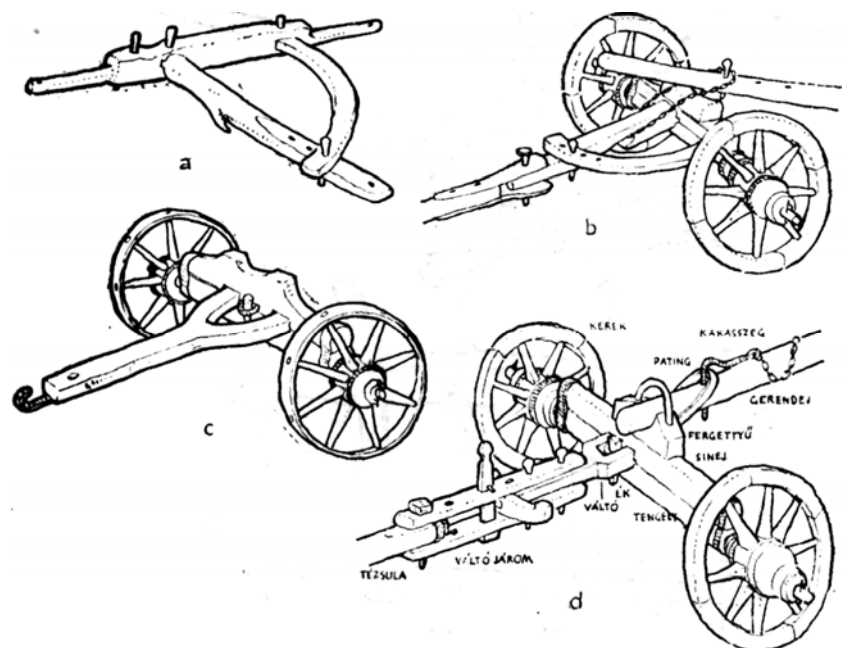
a helybeliek faekéiket más falu mestereivel csináltatták. Így a XIX. sz. vége felé Mezőpetén Míndrușca Iuon készített – eladásra is – faekéket, de Mezőkeszün és más környékbeli falvakban is akadtak faeke-készítők, akik jobbára tölgyfából dolgoztak.

A Katonán egykor használt kerülőeke fa részei: a vízszintes, ágas (V alakú) *talp (talpă)*, ebbe csapolódott elöl a *kődök (bîrșă)*, hátul pedig

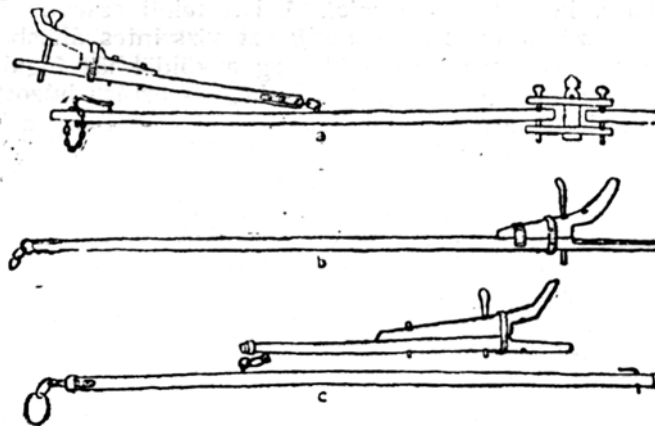
a talp ágaiba a két *szarv* (*coarn'e*). A bal felőli szarvba fogták be a kb. 170 cm hosszú *gerendéjt* (*grindei*); ezt vízszintes állásban a köldök tartotta. A jobb felőli szarvhoz, elől meg a köldökhöz fogták faszegekkel a deszka *kormányt* (*corman*). A talp hegyes orrára húzott *laposvasat* (*fier lat*) és az előtte járó *elővasat*, *hosszúvasat* (*fier lung*) a helybeli kováccsal csináltatták, illetve igazították. Az ekét a gerendely elején levő *kokasszeg* kapcsolta bőr *patinggal* (*poting*) a fa *taligához* (*rotile*).

A fa *eketaliga* részei: a *tengej*, a ráhelyezett *párna*, két felfelé kiálló *szeggel*; ezek közé helyezték az ekegerendely elejét. A tengelyen két *kerék*, a tengely és párna közül előreugró *rúd* vagy *vezér* a negyedkörív alakú *váltóval* (4. rajz).

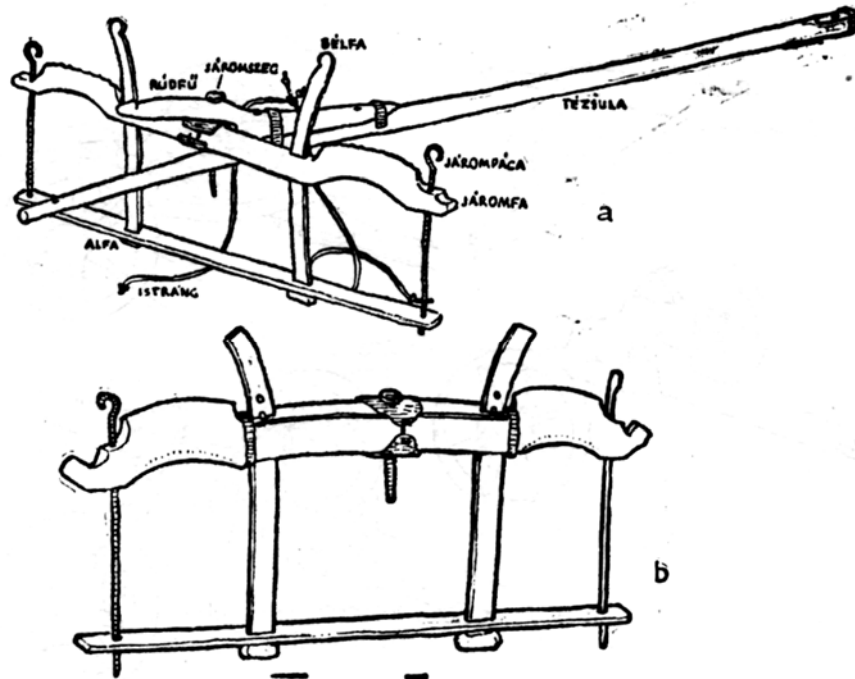
A faeke taligájának rúdja a közbeiktatott, apró járomhoz hasonló *sikottyúval* (*cîrșeie*) kapcsolódott a 220–250 cm hosszú vonórúdhoz, a *ténzslához* (*tînjeală*) (5. rajz). A tézsla eleje, valamint a faszeggel és *vaskarikával* (*verigă*) hozzáfogott *rúdfű* (*cătușă*) közé fogták be a *jármot* (*jug*) (6. rajz). Ezt – pontosabban a felső *járomfát* – a katonaiak a nagysármási vásáron vették, majd házilig egészítették ki az *alfával* (*poliță*), e két fát függőlegesen összekötő két *bélfával* (*bulfei*) és az erős somfa, utóbb vas *járompácákkal* (*rășteie*). A járomfa közepén fűrt lyukon át vezették a tézslához fogó *járomszeget* (*cui d'in jug*). Mivel a faekéhez – főleg az ugaroló szántáskor – két pár marha vonóereje kellett, a taligához előbb egy utójárós tézslát csatoltak a hátsó pár marha számára, majd ehhez fog-

4. Fa *eketaligák*: a) Zsuk (a régi fa kerülőekéhez); b) Ajton (ua.); c) Katona (a vasfejú váltóekéhez); d) Mezőköbölkút (ua.)

5. Tézslák: a) szántó tézsla az *utójáró* (hátsó pár) marhának. A rúd elején levő horgas vas *hatló*hoz csatolják az első pár marhának való egyszerű tézslát, a rúd végén (jobbra) *sikattyú* az eketaliga rúdjához való csatolásra, Györgyfalva; b) *Ténzsula* tölgyfából (250 cm), jobbról a *rúdfő* faszeggel és *fojtókarikával* a rúdhhoz fogva, másik végén *vaskarikák* az egykori sikattyú helyett, csatolásra, Katona; c) *utójárós* tézsla (220 cm) a hátsó pár ökör befogására, Katona.

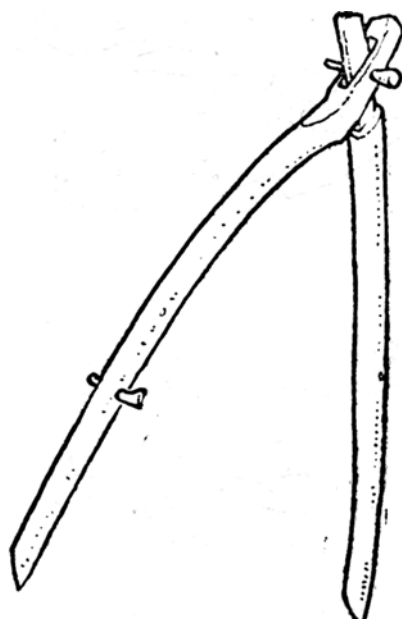

6. Jármok: a) *ökörjárom* a tézslával. Részei: *járomfa*, *bélfa*, *alfa*, *járompáca*, *marokvas*, *járomszeg*, *rúdfő*, *istráng*. Mezőköbölkút; b) *bivajjárom*, Katona

ták az egyszerű tézslát. Ha csak szántani mentek, az ekét egy V alakú csúszkára, *kobolára* (*cobd'ilă*) helyezve vitték ki (7. rajz), de ha vetni is akartak, akkor az ekét, a vetőmagos zsákot és a boronát a szekérelőre tett *korcsuján* (saroglyaféle) szállították ki (8. rajz).

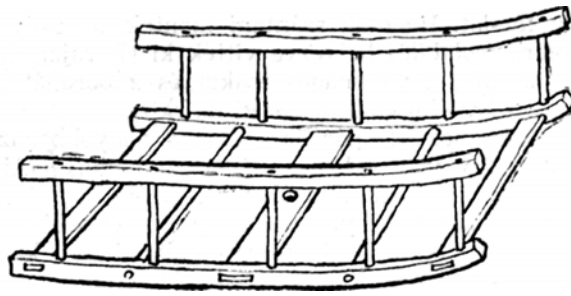
A faeke vontatásához két pár ökre csak a nagyobb gazdáknak volt, de egy pár ökröt, tulkot vagy tehenet már a pár holdas gazda is eltarthattott: nyárban 80 krajcárért kicsapta őket a legelőre, a téli tartáshoz meg kaszált az uraságnak egy holdnyit. Ezért kapott két szekér szénát s egy szekér sarjút; vele – kóréval is kipótolva – eltarthatott két marhát. Két ilyen egypár marhás földműves egymásnak kölcsönözve marháikat, *cimborában* mindketten megművelhették kevés szántóföldjeiket. A marhás emberek összeállítására külön alkalom volt a *szántókaláka* a pap, jegyző s mások hívására. Ott, ahol a magyar lelkész nem tartott marhát, a *papi fődeket* nyáron *ugarlásra*, ősszel vagy tavasszal *maglásra* a hívek szántották meg: Katonán délelőtt 10-től délután 4-ig szántottak a *kalákások*. Ezután a parókián együtt ittak pálinkát, ettek hozzá kenyeret szalonnával és túróval, úgyhogy jókedvűen, énekelve mentek haza.

Katonán a faekét 1883-tól kezdte felváltani a vas (vasfejű) eket: ekkor egy Filera melléknevű román gazda Szebenből öt fagerendelyű *váltóekéhez* (*plug în lături*) való vas ekefejet hozott, ezt követően aztán itt és a környékbeli falvakban egyre többen szereztek be ilyen ekéket Szebenből vagy Régenből (9. rajz). A régeni váltóeke feje kisebb és könnyebb volt, ezért ezt elsősorban a csak két gyengébb marhájú (tulkos vagy tehenes) kisebb gazdák kedvelték. A régi faeke nehezen csúszott a földben, s így rendszerint két pár ökör kellett a vontatásához, a sáros

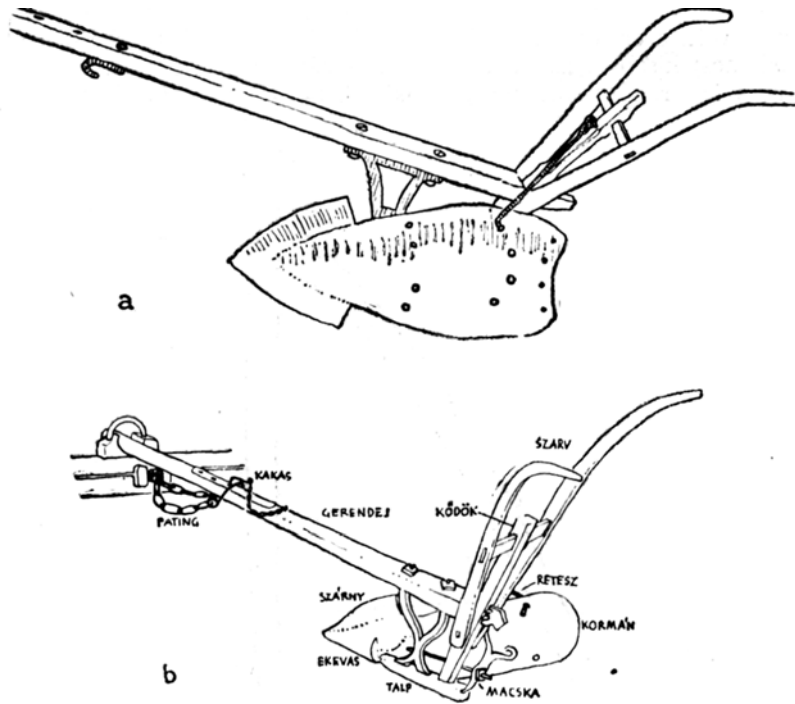
7. *Kabola* (ekecsúszka), Katona.

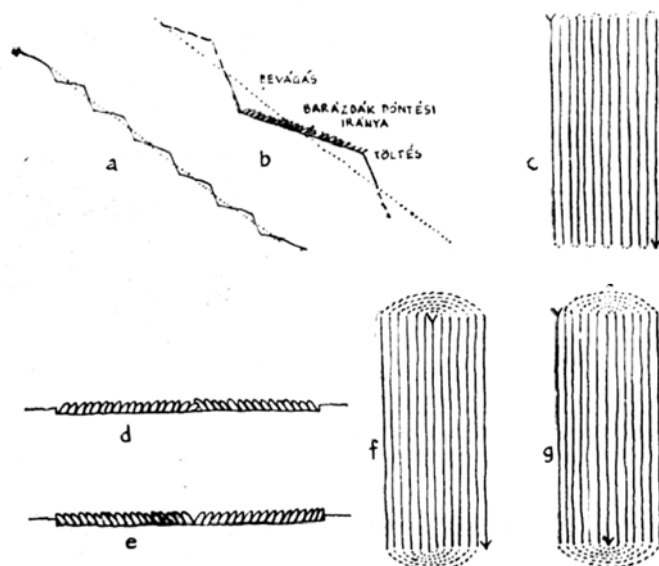

8. *Korcsuja* (saroglyaféle). A szekérelőre szerelik fel, hogy az ekét, a boronát és a vetőmagot a szántóföldre kivigyék, vagy az őrlendő gabonát a malomba szállítsák, Botháza

föld pedig *hózzáragadt* és elől *eldugult* a burjántól; ezt *ösztokével* kellett mindegyre eltávolítani, letakarítani. Ugyanakkor egyetlen hosszú darabban fordította ki a barázdát, ezt pedig nehezen vagy alig törte össze a régi fafogú borona. Ezzel szemben a könnyebb vontatású vasfejű váltóteke a földet „jól megdolgozta”. Másik nagy előnye volt, hogy teraszosítással a „rossz ódalas hejeket” is (művelés alá lehetett fogni (10–11. rajz).

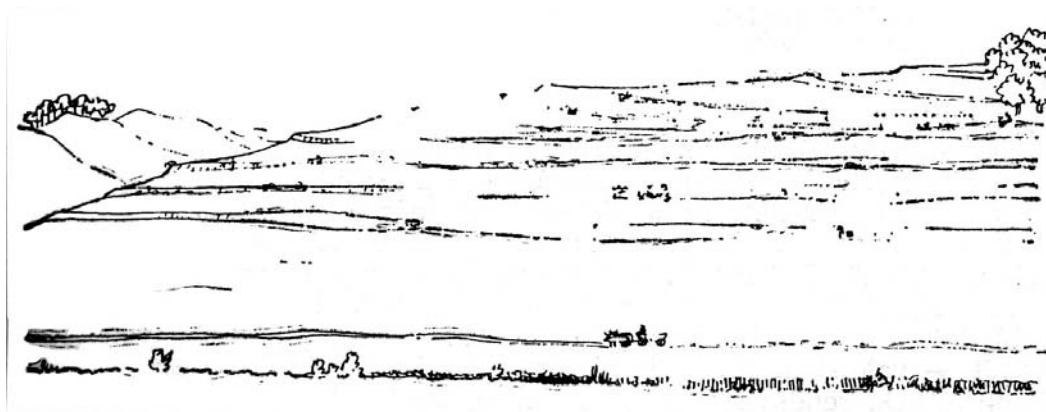

9. Vasfejű váltótekek: a) Katona (szebeni ekefej, a fagerendely hossza 183 cm); b) Mezőköbölkút

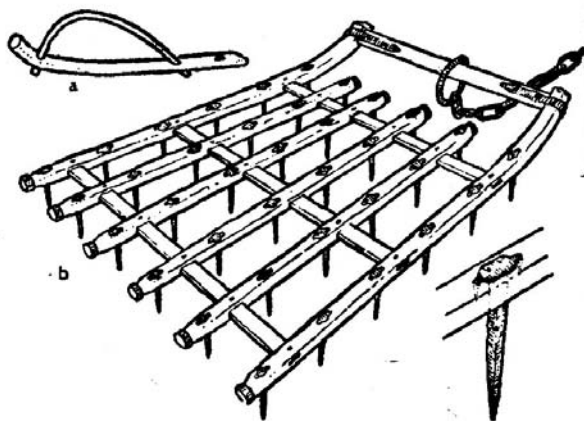
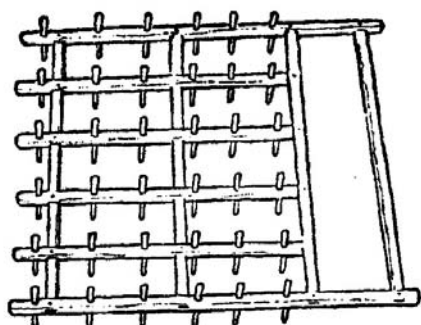

10. Szántás váltó- és kerülőkével: a–b) az oldalas hely teraszosítása váltókével, az állandóan kifelé, lejtő felé irányuló barázdavetéssel; c) a szántás menete váltókével; d–e) barázdavetés régi fa kerülőkével összeszántásnál (d) és szétszántásnál (e); f–g) összeszántás (f) és szétszántás (g) kerülőkével

Századunk elején még csak egyes uradalmakban – pl. Mezőrűcsön – voltak pontosan beállítható teljesen vas váltókekék vastaligával; a földművesek közt ilyenek csak nagy késéssel és csak részben terjedtek el. Így pl. Katonán, az EMGE népszerűsítő munkáját követően, a 30-as években a református lelkész resicai és Eberhardt gyártmányú vas váltókeket hozatott néhány gazdának. Emlékezet szerint legelőször Tóbiás

11. Az *oldalal* (teraszos) művelés nyoma az egykor szántott, majd legelőnek hagyott Nyomás nevű határrészen. Gyeke. Jól láthatók az egykori *élő barázdák*: a szántó parcellák közti meredek partok. Az előtérben dűlőút a patak mellett

12. Régi fafogú *borona*, volt Szolnok Doboka megye, talán Magyardecse

13. a) kezdetleges fa sikattyú a boronának a tézslához csatolására, Omboztelke; b) vasfogú borona, jobbról a vasfog rögzítése; elől sikattyú helyett már vaslánccal, Györgyfalva

András szántott ilyen ekével a faluban. A régi faekével 1 hold (1600 négyszögöl) föld megszántásához négy marhával két nap kellett, a vasfejű vagy teljesen vas ekével viszont ugyanezt a munkát, jobb minőségben, két marhával egy nap alatt is elvégezhették. A nyilvánvaló különbséget látva-tapasztalva, az itteni földművesek hajlandóságot mutattak egyéb újításokra is, mind a termelőeszközök, mind a természetett növényfajták és a munkaszervezés terén.

A faekével megszántott földet még fafogú *boronával* (*boroană*) boronálták el (12. rajz). Ezt a boronát többen maguk is elkészíthették: a hosszanti *grerendejeket* és az átlós merevítő kötéseket tölgyfából, a *fogakat* meg akác- vagy somfából. Ez a boronaforma kapott az 1880-as évektől kezdve – a vasfejű eke terjedése idejétől – kovácsolt vasfogakat (13b. rajz). A könnyű faboronát kövekkel kellett nehezíteni, hogy a faeke által egyben kifordított barázdát valamelyest összetörje. A katonai földművesek EMGE-gazdaköre 1926-tól közös tulajdonba és használatra még *láncboronát* és sokféle egyéb mezőgazdasági gépet (vetőgép, lókapa, szelőlőrosta, triőr, kukoricamorzsoló stb.) is beszerzett.

Míg a tagosítás előtti két-, majd háromfordulós gazdálkodás idején a földművelés a község ellenőrzése mellett folyt, a tagosítás óta az önállóvá lett családi birtokokon a gazdálkodás a családfők elképzelése szerint alakult. A természetett gabonafélék közül már a XIX. században előnyben részesítették a kukoricát: „Ez málé-vidék volt” – hallottam ismételten a tömör jellemzést, bár a szájhagyomány szerint „valamikor” a *málé* helyett itt is *kölest* természettek. A kukorica terjedésével kevesebb lett a *tavaszbúza* s még kevesebb a *zab* meg a gabonavetés. *Őszi búzát* – valójában *rozsos búzát* (*grîu săcăiești*) – inkább csak 1920 tájától vetnek, rendszerint abba a földbe, amelyről a kukoricát leszedték. Megkedvelték a *kétszerest* (rozsos búzát), mert, mint mondták, „szapora és jó a kenyere”. A burgonyát, tököt és paszulyt régen csak kertekben s utóbb is csak a kukorica közteseiként ültették a szántóföldön. Kevesen

ültettek külön burgonyát külön földbe, fészekbe *kapa után* vagy *baráz-dába* az eke nyomán.

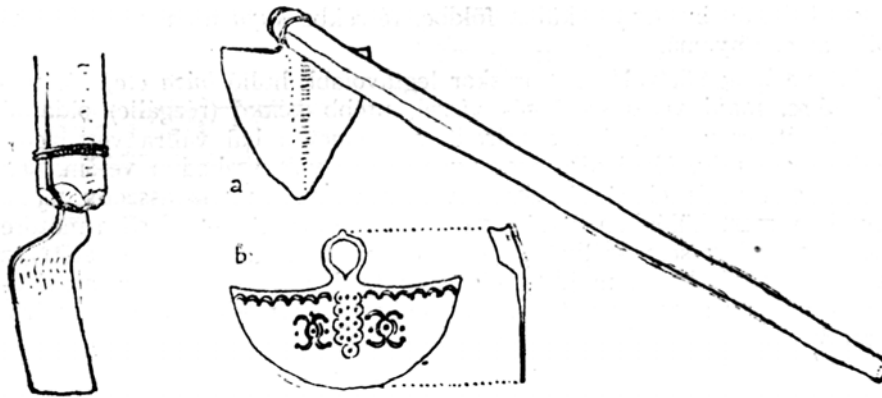
A vetőmagnak valót a szóráskor legtávolabb hulló *búza elejéből* tet-ték félre, majd vetés előtt sós vízzel, utóbb *kékkő* (rézgalic) oldattal mosták át, csávázták. A megszáradt vetőmagot a bal vállra vett *vető-zsákból vetették*. Havibajos asszonynak nem volt szabad a vetőmaggal járnia, s a vetés előtti éjszaka a vető férfinak sem az asszony mellé feküdnie, mert különben üszkös, gazos lett a búza. A vető férfi a mezőre menet senkihez sem szólhatott. A föld szélén megállva, vetés előtt az Isten segítségét kérte, majd az első marékkal a „madaraknak”, a másodikkal az „egereknek” vetett, viszont amikor a harmadik marékkal szórta a magot, azt mondta, hogy „ezt már megtartom magamnak”.

A szántóföld hosszában, egy *renden* lassan lépkedve, a búzából, zab-ból minden lépésnél elszórt egy-egy marék szemet, előre, legyező alakban, hol jobbra, hol balra. A kukoricából csak minden második lépésnél szórta a magot, mert ezt ritkábban vetették.

A vetés gondozása, kapálás

Tavaszi jöttével Katonán is „ember s állat kikíváncozott a mezőre”. A hagyományos tavasz-ünnepet, húsvétot követően, a jórészt májust magá-ban foglaló *zöldfarsang* valamelyik szép, meleg vasárnapján a kevés ró-mai katolikus, majd a román pünkösdi első napján a népes görög kato-likus románság kivonult templomi zászlókkal a faluvégre *megszentelni a vetést (d'e a sfinți semănaturile)*. A tavaszi szántás, vetés, ültetés be-fejeztével a református magyarok is csoportosan kimentek a határba megnézni, „hogyan sikeredett” a vetés, hogyan kelt ki a mag. A zöld-farsang ideje alatt az asszonyok és gyermekek a búza közül *aszatolóval* (14. rajz) gyomlálták a gabonát fenyegető vadborsót, ürmöt, kígyóhagy-mát, tövist s egyéb gyomot. Különösen nagy és fontos volt a gyomlálás a faeke idején, amikor a kevés és rossz szántás, valamint a vetőmag tisztításának kezdetlegessége miatt – hiszen sem szelelőrosta, sem triőr nem volt – nagyon *gazosak* voltak a vetések, és a sok tövis miatt a régi kézi sarlós aratás is igen kínos volt.

Júniusban elkezdődött a *málékapálás (căpălitu mălaiului)*. A kuko-ricát kézi *kapával* (15. rajz) kétszer kapálták: *elsőre* ritkították, *egyezték, másoccorra tötögették*. Míg egy (kataszteri) hold málé föld szántása, ve-tése és boronálása a faeke idején is befejeződött három nap alatt, a két-szeri kapálása egy embernek két hétig is eltartó egyhangú munka lett volna. Ezért, „hogy ne legyen ojan unalmas”, „szaporább legyen”, „aki-nek már úgy vót a máléja”, korán reggel átszólta a szomszédokhoz, roko-nokhoz: „Gyertek hozzám kapálni, aztán holnap én is megyek tihozzá-tok!” Ahány napot dolgoztak a megszólítottak neki, annyit kellett ő is kinek-kinek visszasegítsen. „Egyik nap a bátyám jött a lányával hozzám kapálni, másnap meg én mentem hozzá a fiammal; így jobban ment a munka” – mondta a katonai hadiözvegy Nagy Jánosné Chendea Ana. Az első kapálás befejeztével a kapások rikoltozva fejük fölé emelték a ka-

14. Aszatóló (gyomlálóvas), Bőd

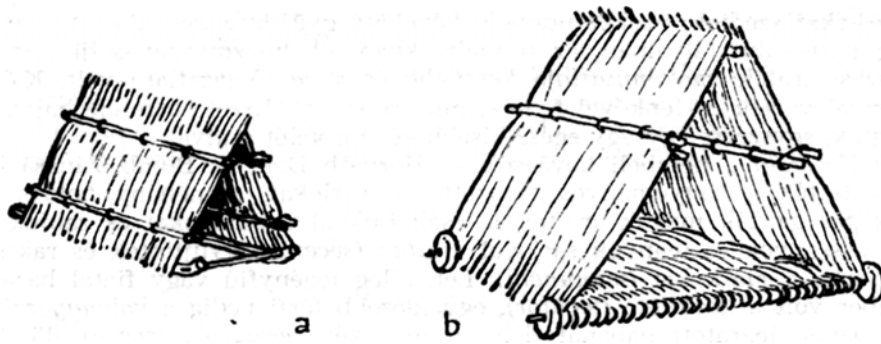
15. Kapák: a) cigánykapa, kovácsmunka, Szék; b) régi kovácsmunkájú széles kapa, az éle nádolva, Mezőség

pát, hogy „Ekkorára nőjön a málé!” A második kapálás végeztével összekötözték két kukoricaszárat, „hogy jobban kössön [szemet] a málé”.

Akinek nagy volt a *máléfüde*, de nem volt a családjában annyi kapás (apró gyermekei, beteges szülei stb. voltak), hogy ilyen *kölcsönmunkával* (*cu prumutași*) megkapáltassa, az kiadta *részibe* (*în parte*) a kapálást, rendszerint *harmadába* (a termés harmadáért). A *részes* (*părtaș*) ezért kétszer *megkapálta, leszedte*, a gazda házánál *meghántotta* és a gazda kétharmad részét *felhordta a kasba* vagy a *házhijuba* (padlás) a kukoricát. A részesnek, ki családotul dolgozott, 3–4 hold málé föld után kp. 50–60 zsák (zsákonként 40–50 kg) *csősmálé* jutott; ez rendszerint elég is volt a családnak egy esztendőre. Az ilyen szegény ember aztán télen az uradalmakba ment el rostálni, triórózni, kukoricát morzsolni, többnyire búzáért, hogy legyen bár ünnepre való kenyere, kalácsa. Míg a gazdák kötelező összetartásból helybeli szegény társaiknak adták ki részibe a kapálnivalót, az uradalmak és idegenből került nagyobb birtokok inkább a Görgény vidékéről (pl. Libánfalváról) vagy Máramarosból csoportosan jövő részeseket fogadtak. Csak századunkban – és ekkor is ritkán – történt meg, hogy a jegyző vagy más helyi hivatalnok, kereskedő kukoricaföldjét pénzen fizetett napszámban kapáltatta. Így pl. Sándor János, a Sósút *kontrása* (felügyelője) 1910 táján 30 krajcárt és kosztot adott kapásainak napjára.

Előfordult, hogy a muzsikus cigány vállalt *kalákás kapálást* valamelyik gazda málé földjén kukoricáért, közben megállapodva az ifjúsággal, hogy az általuk teljesítendő kalákáért nekik hány vasárnap fog muzsikálni a táncban.

Aki a faluban (nem pedig tanyán) lakott, és a falutól távol volt a kukoricása, azért, hogy ne vesztegesse az időt a mindennapi kijárással, a kapálás és a kukoricaérés idején – a kártevő vadak és tolvajok ellen is védekezve – a Mezőségen elterjedt szokás szerint kint lakott családos-

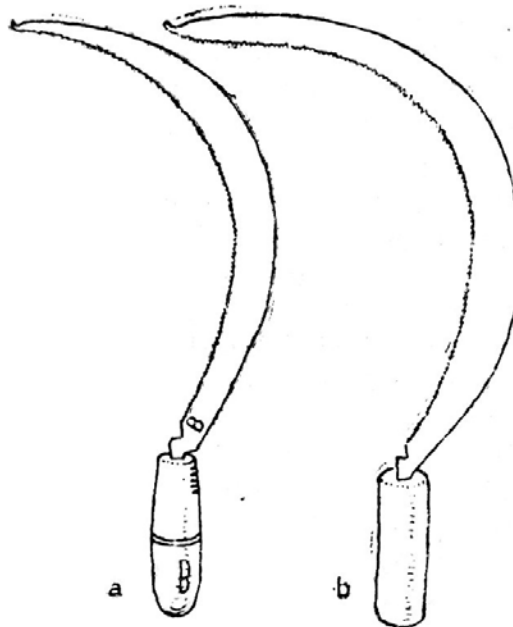

16. *Kapálókajibák* : a) Mezőköbölkút; b) Cege

tul egy erre a célra összeállított kalibában. A *kapálókajiba* (16. rajz) a juhászokéhoz hasonlóan elől felhajló (ún. szán-) talpú és két oldalról egymáshoz támasztott nádfal-fedelű építmény volt, bár utóbb már lehetett látni a határban kis deszkafalú és kátránypapír-tetejű kalibát is. Közvetlenül marhával húzatva vagy szekerre rakva vitték ki tavasszal és hozták haza ősszel, s a málé földön, ahogy a munkával haladtak, vontatták egyik helyről a másikra, még a szomszéd földekre is.

Aratás, hordás

Katonán csak az első világháború után kezdtek kaszával aratni. Nagy József olasz hadifogsága idején tanulta meg a kaszával való aratást, és hazatérve, 1920-tól vezette be ezt a szaporább aratási módot. Azelőtt mindenki csak *sarlóval* (*seceră*) aratott (17. rajz). A hegye felé nyújtottabb, *fogazott* élű sarlóval előre lépve dolgoztak, csak kisebb

17. *Sarlók*: a) Györgyfálva; b) Katona

markokat szedtek; ezeket utána a *kéveköető* gyűjtötte *kévékbe*. A Mezőség nyugatibb falvaiban, az uradalmakban alkalmazott havasalji román részes aratók *mokánysarlója kerekebb* és *sima* (fogazatlan) volt. Kalapáccsal verték és fenkövel fenték, mint a kaszát. Ezzel hátrafelé haladva vágtak, egyszerre egy-egy egész kisebb kévére valót aratva.

Katonán a helybeli kovácsok – Horváth Dani és Bumb Tănasă – készítették a hagyományos fogazott élű sarlókat. A néhány holdas és közepes gazdák maguk aratták le családjukkal a búzájukat és zabjukat. Az asszonyok és leányok sarlóval *arattak (secerat)*, gyűjtöttek és rakták le sorba a *markokat (mănunchi)*. Lehetőleg legényfiú vagy fiatal házasmember volt a *kéveköető (legător)*, egy idősebb férfi pedig a *kalangyarakó*. Az aznap learatott gabonát délután már két *keresztből (cruce)* álló 26 *kévés (snop) kalangyákba (clai)* rakták, s ha „bizonytalan” (esőre álló) volt az idő, akkor még hamarabb is.

A kaszával való aratás már férfimunka volt; a nők csak a kasza *csapója, kávája* által a még álló gabonára ráborított rendet gyűjtötték markokba. A 20-as évektől már mindinkább csak a zivatarok által megdöntött, levert gabonát vágták sarlóval. A sarlóval való aratásnak addig volt értelme, amíg kézzel csépeltek, tehát fontos volt, hogy a kévékben szép rendben álljanak a kalászkok, és hogy gyom ne keveredjen közéjük. A századunk elején megjelent cséplőgépeket már bármilyen gazos kévékkel „etethették”, s az ugyancsak terjedő szelelőrosták jól elkülönítették a konkolyt s egyebet, és osztályozták a gabonaszemet.

Mivel a gabonát a szemérés legalkalmasabb szakaszában rövid idő alatt kellett learatni (hogy nehogy már peregjen a szem), az aratásra alkalmas időt jól ki kellett használni. Ezért ilyenkor az egész család kint dolgozott, ott is ebédeltek. Akinek sok volt az egyszerre érő gabonája, a családján kívül idegen munkaerőt is igénybe vett. Az urasági gabonaföldeken, de a helybeli papi földeken is *részes aratók* dolgoztak. Ha a nagybirtokosok, illetve bérlők nem kaptak az érés idejére helybeli vagy szomszéd falubeli részes aratókat, Görgény vidéki román aratókat szegődtettek, akiknek otthoni kevés gabonájuk csak később érett be aratásra. Az egyházi földekre a kurátorok a falubeli szegénységből kerestek részes aratókat, bár a XIX. században az egyházi földek gabonáját még *kalákában* aratták le az egyháztagok. A részes aratók *tizedében* dolgoztak: minden tizedik kalangya lett az övék.

A falubeli nagygazdák a nagy búzatablájukon egyszerre érő gabonájuk szemveszteség nélküli gyors learatására rendszerint az ifjúság *tánckalákáját (claca d'e joc)* vették igénybe. Ennek rendezéséhez a három fél – a gabonáját learattatni akaró *gazda (gazdă)*, a vasárnaponként muzsikászó mellett táncolni akaró *ifjúság (ficioarii și fet'ele)*, valamint a kenyerét muzsikálással kereső *cigány, muzsikás (țigan, cet'eraș)* – kölcsönös megállapodására volt szükség. A muzsikus cigány fürkészte ki, hogy melyik gazdának lehet szüksége tánckalákára, s ezért hány véka gabonát kapna. Ugyanakkor tárgyalt az ifjúság képviselőivel, a kezesekkel (*chizeș*) is. Ezekkel arról állapodott meg, hogy hány aratót biztosítanak, és munkájukért ő hány vasárnap kell húzza nekik a talpalávalót. Mivel az alkuvó felek előtt ott álltak mintaként az előző évi egyezségek, a három érdek hamar találkozott. A tánckalákák rendezése a má-

sodik világháború éveivel szűnt meg, s a háborút követő átalakulások miatt már nem támadt többé fel.

Az aratókaláka végeztével mindig kötöttek *búzakoszorút* (*cunună*) (18a. rajz). Ezt muzsikaszó mellett énekelve a mezőről a gazda háza felé vonuló ifjúság élén egy legény vitte a kezében. A koszorút – s természetesen a hordozóját is – a kapukból vízzel leöntötték, „hogyan jó ter-

18. a) *búzakoszorú*; b) templomi nagy *búzakorona*. Katona

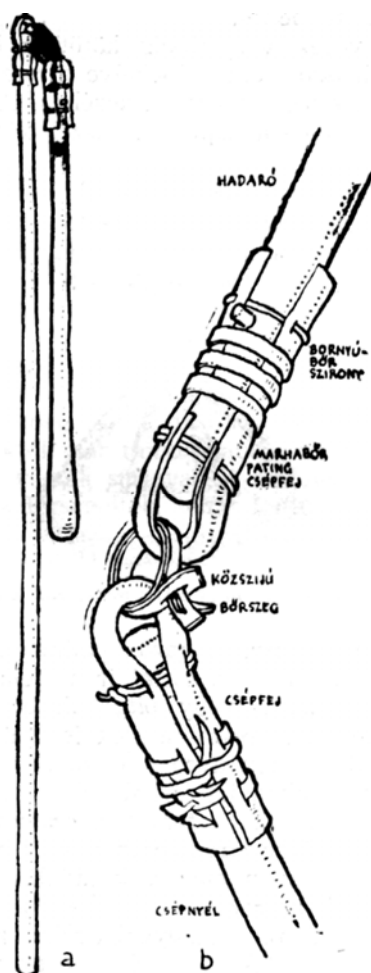
més legyen a jövő évben is”. A gazda pálinkával kínálta az udvarára érkezőket, átvette a koszorút, az asztal iránt felakasztotta, majd következett a vacsora: *zöldpaszuj*- vagy *pityókaleves* füstölt hússal, esetleg *laskaleves* (tyúkhúsleves). A részes aratók is fontak és hoztak a gazdának *búzakoszorút*, aki ezt egy üveg pálinkával viszonzta. A múlt században, míg az egyház gabonáját is kalákában aratták, évente hatalmas *búzakoronát* fontak (18b. rajz) a templom számára, s ezt az új kenyér ünnepére (aug. 20.), amikor úrvacsoraosztás is volt, az úrasztal iránt akasztották fel. Századunkban már csak időnként fonatott a kurátor a konfirmáló leányokkal új koszorút.

A learatott kenyérgabona kalangyákba rakva a tarlón kiszáradt, majd a keresztbe rakott *csatlórúdakkal* (*ciatlău*), ezek végeire helyezett *ódalrúdakkal* (*rud'ite*), *nyársakkal* és *nyomtatórúddal* felszerelt lajtorjás *ökör-szekérrel* (*car d'e boi*) hordták haza, s hogy meg ne ázzék, még aznap az egészet egy tojás alakú *asztagba* (*stog*) rakták. Egy szekérrel 4–5–6 kalangyát tudtak hazahozni s a több szekérenyi gabonát otthon lehetőleg egyetlen asztagba rakták. Az asztag magas tetejére a hosszú nyelű, két-szarvú kovácsoltvas *asztagrazó villával* dobálták fel a kévétet.

Cséplés

A századforduló tájáig a Belső-Mezőségen a gabonaszem nyérése kizárólag kézi *cséppel* (*îmbăciu*) történt (19. rajz). E szerszám a kb. 140 cm hosszú mogyorófa *csépből* vagy *csépnélből* és az ehhez csuklós bőr *patinggal* (*poting*) fogott kb. 70 cm hosszú, vastagabb, súlyos tölgyfa

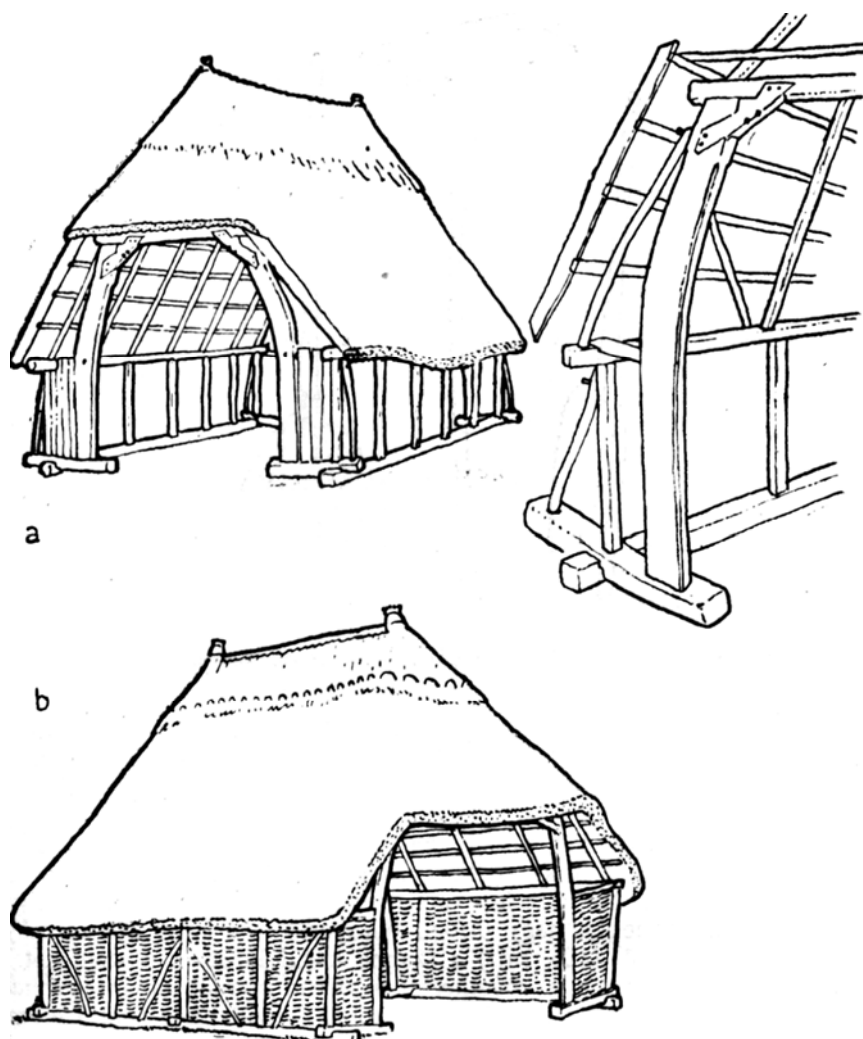

19. Csép: a) kézi csép, Bonchida; b) a csépnyel és hadaró csuklós összekötése, Györgyfalva

hadaróból (hadaragă) állott. A csépnyelet két kézre fogó férfi a csépet magasra emelve sújtott le a hadaróval a földre terített szalmás gabona kalászos felére.

A kézi cséplés sikerének másik feltétele a cséplőmunka megfelelően elkészített helyszíne, a *szérű (arie)*. Azért, hogy a csépléskor szerte hulló gabonaszemek összegyűjthetők legyenek, az udvar egy simább részét kapával *ledaraszolták*, (majd földdel (agyaggal) és trágyával megszórták, megöntözték és simára *sikálták*. E szérűn folyt nemcsak a cséplés, hanem a szórás is. Nagyobb gazdák, akiknél a cséplés heteken át, jó és rossz időben egyaránt tartott, és akiknek telt rá, állandó fedeles cséplőhelyről: *csűrűről (șură)* gondoskodtak (20. rajz). Ilyen különálló tágas csűrje volt

20. Cséplőcsűrök: a) Mezőköbölkút (jobbról részlet a csürgőrbével); b) Gyeke

még a 40-es években Katonán Bărean Vasile, Bărean Dumitru, Dan Toadăr, Haja Toadăr, Huza Iuon, Király Ferenc, Roman Grigore, Sándor Ignác, Sándor István, Voivod Gavrilă és még néhány más 20 holdnál nagyobb birtokú gazdának. A szerkezete szerint *jărmascșűrnek* vagy *gôrbecșűrnek* (*șura cu gîrbe*), funkciója alapján *cséplőcsűrnek* (*șura d'e îmblăt'it*) is nevezett tölgyfavázú, roppant nádfedelet tartó csarnokmennyezetű, hangárszerű építmény mezőségi sajáttság: a Mezőségen kívül még csak a vele határos Aranyosszéken és a Küküllők vidékén ismeretes.

Akinek kevesebb gabonája termett, azt maga csépelte el, rendszerint egy-két jó emberével együttesen. Az ilyeneknél az egyébként is

21. a) szórolapát, 130 cm; b) szérűgerebje; c) felezőseprű. Katona

szaporátlan kézi cséplés – takarékoságból is mindig csak kisebb mennyiséget csépelve és az időjárás miatt is megszakítva – egész ősszel és télen át tartó, néha tavaszra is átnyúló, hosszadalmas munka volt. Téli hidegben hosszú *szokmányban* (*suman*) és kesztyűvel dolgoztak. Az asztagtól kivett kévákat két sorban, kalászuikkal egymás felé állították és középen a kalászuikat a két (ritkán három) ember felváltva, ütemesen *verte*. Miután a két sor közt így végigtmentek és a kévékből lábra állítva is kiverték a szemet, a nagy ötfogú *búzagerebje*vel vagy *szérűgerebje*vel (*greblă d'e șură*) (21b. rajz) a szalma közül kirázták a szemeket. A szalmát kazalba hordták, s következett a szérűn maradt gabona *garmada* (*grămadă*) leseprése a *tőrektől* a vesszőből készült *felezővel* (*felezeu*) (21c. rajz), végül pedig a mag további tisztítása és osztályozása szórással (*vînturat*).

A szórás úgy történt, hogy a borgói, görgényi román vagy sóvidéki magyar mesterektől vásárban vett bükkfa szórolapáttal (*vînturească*) (21a. rajz) széllel szembe szórták a gabonát, miáltal a gabonaszem megszabadult a könnyű *pejvától* (*pleavă*) és tovább repült. A legsúlyosabb, szép, tiszta gabonaszemek legtávolabb estek le, ez volt az *eleje*; közelebb estek le a könnyebb magvak, ez volt a *másodbúza*, míg az emberhez legközelebb lehulló szemetes rész az *utója*, az *ocsú*. Az *elejebúzá*t vetőmagnak és kalácsnak külön tárolták; a másodbúza kenyérnek, az ocsú pedig a majorságnak való volt.

Nagyobb gazdák nem győzték volna magukban a hosszadalmas kézi cséplést, ezért ők *cséplőembereket* alkalmaztak; ezek az esőtől védő

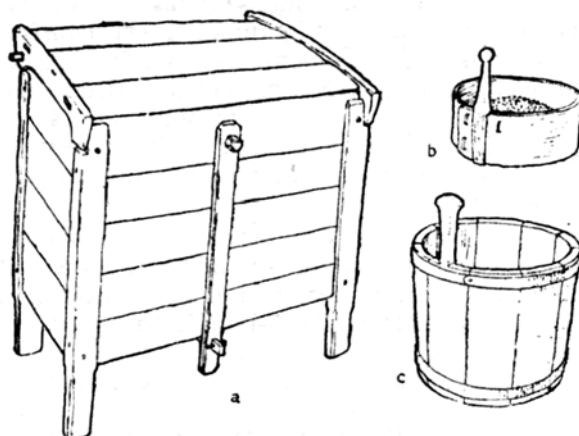
cséplőcsűrben nagy hozzáértéssel, megszakítás nélkül, szaporán csépeltek. Érdekük is volt a jó és gyors munka, mert *vámért (vamă)*: tizenkettő részért dolgoztak.²⁶ A cséplőemberek a falu dolgozni akaró szegényei közül kerültek ki (pl. a XIX. sz. utolsó évtizedeiben Deák Ferenc, Lőrincz Samu, Saiga Simion és még mások). Ők a parasztgazdánál gabonát, az uraságnál azonban ekkor már csak paszulyt csépeltek, mivel a gabona cséplésére az uraságnak ekkor már szalmával s fával fűtött gőz cséplőgépe: *tüzesgépe* volt.

A kézi csépet a parasztság körében is egyre inkább háttérbe szorította a mind tökéletesebb cséplőgép. Az 1880-as években Rotstein Náthán kocsmáros két embertől hajtott *kézi cséplőgépet* vásárolt; ezzel megfelelő vámért másoknak is csépeltetett. 1893-ban Roth Samu kereskedő és Dan Dumitru útmester már járgányos *lovasgépet* és *szelelőrostát* szerzett, s ezekkel járták a velük dolgoztató nagygazdák udvarait. 1920-ban Trif Grigore nagygazda, Păcurar Aurel jegyző és Mártonosi Zoltán, a kolozsvári vasúti műhelyek technikusai, közösen egy traktoros cséplőgépet szereztek be. Ezzel az egész faluban csépeltek, s ettől fogva teljesen megszűnt a kézi cséplés. Ez idő tájt Băreian Ștefan nagygazda és Moldovan Iuon görög katolikus nagybirtokos esperes triórt vásároltak, s ezzel dolgoztatva üzleteltek. A gépekkel tulajdonosaik nagy jövedelmekre tettek szert, hiszen még a kisgazdák is szívesen fizették a gyors és tökéletesebb gépi cséplésért a vámot.

A kukorica leszedésétől a szem morzsolásáig szerte a Mezőségen ugyanazok a műveletek sorakoztak: a kukoricacsövek hántatlan letörése, azaz *málészedés (cules)*; a csomókba rakott málénak a *málé- vagy török-búzahordó kosárral* a szekérhez hordása; a máléhordáshoz oldaldeszkákkal felmagasított szekérral a málénak a csűrbe vagy – szép idő esetén – az udvarra szállítása; végül itt az esti *hántókalákában (claca d'e d'es-făcut)* a csövekről a *panusa (pănușă)* lefosztása. A hántókalákába rendszerint fiatalok kerültek össze, de néha öregek is rendeztek ilyen kalákát. A lehántott kukoricát, amíg fért, a ház padlására hordták fel s ott elteregették, a többit meg az udvaron felállított sövény málékasban (*coștei*) helyezték el (22. rajz), hogy ott száradjon. Közben a mezőn sarlóval levágták a *kórét (coceni)*, *zsúpokba* kötötték, s a zsúpokat előbb a

22. Málékas, Gyeke

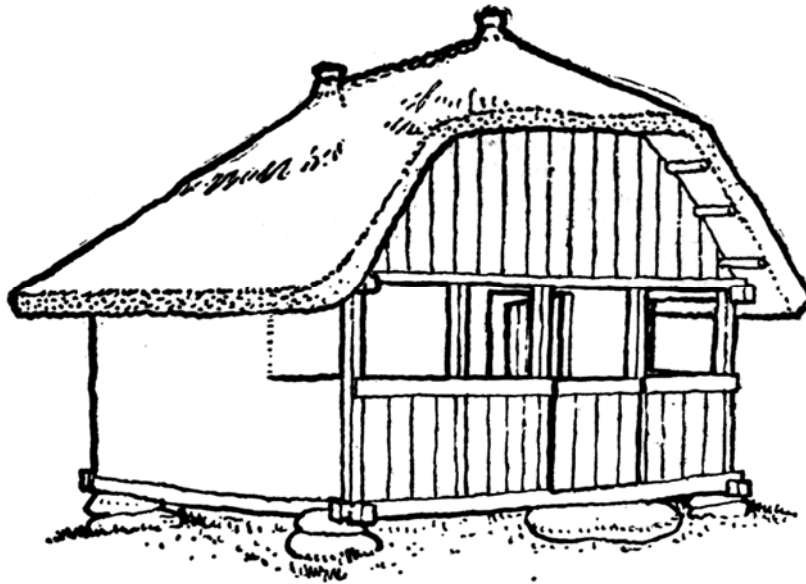
23. Gabonátárolók és -mérők: a) gabonaszuszék ; b) fertájos; c) vékás, Katona

mezőn, majd – miután ott kiszikkadtak – szekérrel hazahordva a kertben fák köré álogatták csomókba.

A padláson vagy kasban megszáradt csöveskukoricából már lehetett szükség szerint *morzsolni* (*d'esfăca*). Mivel a kukorica a Mezőség belső és déli falvaiban elsőrendű emberi táplálék is volt, a szaporítlan kézi morzsolás télen át a férfiak s máskor is a nehezebb munkára kevésbé képes vénemberek rendszeres napi foglalatossága volt. 1900 tájától néhány nagyobb gazda kézi hajtású *morzsológépet* vásárolt, de a kézi morzsolás a kézfejre tett fogas *morzsolóval* általános maradt, részben azért, mert közben beszélgetni is lehetett.

A kicsépeelt gabonát, paszulyt, a kimorzolt kukoricaszemet a múlt században még legtöbbször a ház padlásán, a pitvarban, a ház előtti töltesen vagy a ház háta mögötti eresz alatt elhelyezett vessző *kasokban* tárolták. Csak a már megőrölt lisztet és korpát tartották a nagyanyáktól maradt (általuk még *gúnyatartónak* használt) kis bükkfa *szuszékokban* (23a. rajz). Csak a nagygazdáknak voltak külön gabonátartásra készült nagy, 20–30 vékás szuszékjaik. Ezek a szélesebb tornácon és a csűrben állottak, majd a 20-as évektől külön *gabonásokat* (*găbănaș*) is kezdtek építeni (24. rajz).

A *szemes kast* vagy (Köbölkúton) *kastyukot* (*coș*) házilag vagy hozzáértőbbek készítették: „Az ember deckafeneket vágott, ebbe befűrt, ke-reken, a jukakba vastagabb ágakat tett, békertelte vesszővel vagy venyikével, s az egészet belülről békente marhaganyéval.” A keskeny deszkafenekű kas felfelé kiöblösödött, majd a szája felé ismét összébbhúzódott. A hijúban álló, átlag 25x35 cm-es alapú, 70–90 cm magas kisebb kason kívül az eresz alatt, főleg a ház előtti szélesebb és szem előtt levő *töltesen* majdnem ember magasságú kasok is állottak. E nagy kasok hasát az eső ellen egy átlós kötéssel elég laposra összehúzták. A bükkfából ácsolt, zsilipezett oldalú és fedeles *szuszékokat* (*lădoi*) a sármási nagyvásáron pénzért vagy helybe jövő sóvidéki magyar, borgói román mes-

24. Gabonás, Légen

terektől gabonáért vásárolták. A Mezőségen faluzó mesterek különböző méretű szuszékjaikat szekérral hozták, szétszedett állapotban, majd helyben faszegekkel hamar összeállították a vásárlónak.

A kicsévelt gabonaszemet tölgyfadongás (20 *kupás*) *vékával* (*mierță, vică*) és *félvékával* mérték. Fából készült nagy *búzamerő kalánnyal* mérték be a kasokba, szuszékokba. Az állatoknak adandó szemet, korpát vagy sütéshez a lisztet az 5 *kupás*: *negyedes, fertájos (pătrar)* és a még kisebb *kupás (cupă)*, másfél literes nyeles kéregedénnyel adagolták. Ezeket a Mezőség nagy részén faluzó sóvidéki (siklódi) mesterektől szereztek be gabonáért (23b–c. rajz).

Az „új” fogadása Katonán

Katonán emberemlékezet óta mindig román volt a községi bíró. Ezt régen is mindenki természetesnek tartotta, mert a románok nagy többségben voltak, másrészt „a magyar gazdák nem kívánták a bíróságot”, mivel sok időt vett el a gazdálkodástól, sok vesződséggel meg italozással járt. Egykor egyes román családok, mint pl. a Chendeak vagy Haják a bíróviseltségre, egyes magyar családok, mint pl. a Sándorok vagy Tóbiások a gazdaságukra voltak büszkék; fiaik még a kocsmában is ekörül versengtek egymással.

Más lett a helyzet a két világháború közti évtizedekben. Az örökölt vagy így-úgy gyarapított birtok fitogtatását felváltotta a mezőgazdasági ismeretszerzés, a gazdálkodni tudás és haladás becsvágya. Sokan

rájöttek, hogy az egyes gazda nemcsak mások rovására, pl. a „gyengébbek” földjének megvásárlása útján gyarapodhat, hanem úgy is, hogy saját földjén jobban gazdálkodik, ehhez pedig korszerű szakismeretre és termelőeszközökre, számítgatásra és összefogásra van szükség. Katonán Juhos Miklós református lelkész javaslatára már a 20-as évek elején megalakult az EMGE helyi szerve, a *Gazdakör*. Ennek – jellemző módon – az üzemvezetés gyakorlatát és a gépi munka előnyeit hosszú éveken át uradalmi cseléd-, majd intézőféleként megismerő Nagy József lett az elnöke, és csak alelnöke az egyébként ugyancsak értelmes, számítgatni tudó nagygazda, Tóbiás József. A gazdakör idővel elérte a 42-es tagszámot, tömörítve majd minden önálló magyar gazdát; mi több, 1944 után a román Jecan Toadárt és Valean Simiont is befogadta.

Amikor 1922-ben Nagy József bemutatta a két tehén vontatta és a vetőmaggal takarékos kukoricavetőgép munkáját, még csak „bámulták az emberek”. Amikor kikelt a soros vetés és a sorok közt „végigszaladt” a lókapával, „tódultak a Gazdakörbe”, s a tagság az EMGE révén egyre-másra újabb meg újabb közös gépet vásárolt. A kikölcsonözhető gépek mellett a Gazdakör lehetővé tette a szakismeretek gyarapítását is. Az EMGÉ-től kért szakelőadó vezetésével telente *gazdatanfolyamokat* tartottak, ahol pl. a mélyszántásról, tarlóhántásról, tárcsázásról, zöldugarról, vetésforgóról, trágyakezelésről, új növények termesztéséről, műtrágyáról, zöldségkertészetről stb. hallottak és vitatkoztak. Ugyanakkor a gazdakör tagjai rendszeresen olvasták az *Erdélyi Gazda* című népszerű szaklapot és az EMGE egyéb kiadványait.

Az 1948-as államosítást követően a helyi Gazdakör szövetkezetté alakult, s a rövidesen meginduló mtsz-nek átadta a birtokában levő mezőgazdasági gépeket. A katonai mtsz országosan is az elsők között alakult, és már az első években sikereket mutathatott fel, hiszen a Gazdakör tagjainak jelentős része ott volt az alapítók között, és a Gazdakör gépeivel – kukorica- és búzavetőgép, láncborona, lókapák, triőr stb. – dolgozhatott, ám ennek az új korszaknak a megrajzolása már nem a néprajztudomány feladata.

JEGYZETEK

¹ Apolzan, Lucia: *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*. Apulum II(1943–45). 284–313; Butură, Valer: *Der Terrassen-Ackerbau in den Hochzonen der Rumänischen Karpaten = Études d'ethnographie et de folklore*. Au VII-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques de Moscou, I. 95–102. és *Sisteme de cultură din Munții Apuseni*. Apulum VIII(1970). 509–523; Opreanu, Sabin: *Cîteva date noi privitoare la limita superioară a culturii porumbului în România*. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj VIII(1947). kny. 3–10; Tarisznyás Márton: *Gyergyószentmiklós és környéke határháználáról = Gyergyó történeti néprajza*. Buk. 1982. 47–78; Vuia, Romulus előadása: *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie*. II-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques. Copenhague 1938; Vulcănescu, Romulus: *Agricultura de munte în vestul Carpaților Meridionali*. Rev. de etn. și folc. XII(1967). 89–99.

² Pamfile, Tudor: *Agricultura la români*. Buc, 1913; Vlăduțiu, Ion: *Etnografia românească*. Buc. 1973. 193–249; Butură, Valer: *Etnografia poporului român*. Cluj-N. 1978. 130–200. és *Străvechi mărturii de civilizație românească*. Buc. 1989.

186–203; Györffy István: *Földművelés = A magyarság néprajza*, II. Bp. 1943.
148–202; Balassa Iván: *Földművelés* – Balassa Iván–Ortutay Gyula: *Magyar néprajz*, Bp. 1979, 185–219; Dorner Béla: *Az erdélyi századok mezőgazdasága*. Győr 1910.

³ Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*. Buk. 1979. 136.

⁴ Itt jegyzem meg, hogy az első, majd a második világháborút kísérő és követő változásokkal a községi irattárak jórészt megsemmisültek. Az 50-es években pl. Katonán és a széki községhez (a padlásokon is) hiába kerestem a két világháború közötti vagy a még korábbi családi birtokmegosztások: kimutatásait, az állatösszeírásokat vagy akár a két háborút követő földosztások adatait is.

⁵ Az egykor itt fogott csikhal után kapott *Csikosrét* eredeti értelmének elhomályosulásán alapul a helynév román változata: *Mînzărie* (Csikónevelő).

⁶ II. Apafi Mihály halálát és a kuruc szabadságharc leverését követően a katonai Apafi-birtokot a Habsburg-házhhoz hű személyeknek, valamint az itteni katolikus plébánia létesítésére adományozták; utóbbi földjeinek összeírása 1717-ből a helybeli római katolikus plébánia irattárában.

⁷ Egyházi zsellérek vallatási jegyzőkönyve 1822-ből, az idézett irattárban.

⁸ 1832. évi földösszeírás az idézett irattárban.

⁹ Bővebben Kós Károly: *Máléliszből készült ételek a Mezőségen*. Falvak Népe II(1946). 11. sz. 13.

¹⁰ Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp. 1879. 146–147.

¹¹ A mezőcsávási *Kölesér* és a bodonkúti *Kölesmező* elpusztult települést jelölhet.

¹² Szabó T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, II. Buk. 1978. 726. és IV. uo. 1984. 493. További kötetei, ezután SzTA. rövidítéssel: I. Buk. 1975. és III. uo. 1982.

¹³ SzTA. IV. 495. és I. 204.

¹⁴ SzTA. I. 203, 204.

¹⁵ Nyugat felől a Mezőséghez közeli Alparéten nevezik így (Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, II. Deés 1900. 21.) és Mezőköbölkúton 1790-ben (a helyi református egyházközség kurátori számadáskönyvében).

¹⁶ Míkeházán például a parasztok kertjeiket még a századforduló táján is kukoricával ültették be, egészen az ajtóig: Kádár, i.m. V. Deés 1901. 174.

¹⁷ A baraboj és (földi-) mogyoró eredetileg a *Chaerophyllum bulbosum* mezei gumós növény neve. Ennek gumóját sütvé fogyasztották, ezért ment át népi neve az újonnan meghonosított burgonyára.

¹⁸ Az adatközlésekből nem egyértelmű, hogy a *fuszujkát* emlegetve mindig az amerikai eredetű, közismert *Phaseolus vulgaris* vagy a ritkább bivalypaszulyt (*Phaseolus coccineus*), esetleg az itt is termesztett korábbi *bab*, *lóbab* (*bob*; *Vicia faba*) hüvelyes növényt kell-e értenünk.

¹⁹ Gyulai P[ál]: *Un inventar iobăgesc din anul 1676*. Acta Musei Napocensis II(1965). 693.

²⁰ SzTA. II. 730. és IV. 577.

²¹ SzTA. II. 730 és I. 1188.

²² SzTA. IV. 1180, 1176.

²³ SzTA. IV. 516, 517.

²⁴ SzTA. I. 1182, 1185, 1184.

²⁵ A Mezőség faekéinek ismeretéhez aligha alkalmas adalék Osianu, Romulus dolgozata: *Pluguri din Cîmpia Transilvaniei*. Apulum VIII(1970). 541–548. A négy eke közül ugyanis kettőt én már korábban közöltem (ebből is az egyik nyárádminti), kettő pedig Beszterce vidéki faeke.

²⁶ A XVIII. sz. vége felé (pl. Buzán 1784-ben) a *tséplő rész* még minden tizedik véka volt, s ezen kívül minden harminc véka után egy *ebédvéka* is illetve a cséplőket, akik akkor egy kalangya búzából átlag másfél véka szemet csépeltek ki: SzTA. II. 89.